

Wykorzystanie założeń systemu ECVET w projektach mobilności edukacyjnej w sektorze Kształcenie i szkolenia zawodowe programu Erasmus+

Warszawa, grudzień 2016
Zespół Ekspertów ECVET Polska

Wykorzystanie założeń systemu ECVET w projektach mobilności edukacyjnej w sektorze Kształcenie i szkolenia zawodowe programu Erasmus+

Warszawa, grudzień 2016
Zespół Ekspertów ECVET Polska

Spis treści

Wprowadzenie	4	6. Formułowanie efektów uczenia się dla celów mobilności	29
1. Założenia systemu ECVET	5	7. Weryfikacja efektów uczenia się uzyskanych w trakcie mobilności	34
2. ECVET w projektach mobilności edukacyjnej w sektorze Kształcenie i szkolenia zawodowe programu Erasmus+	7	8. Walidacja i uznawanie efektów uczenia się uzyskanych w ramach mobilności	35
3. Stosowanie ECVET w Europie	10	8.1. Wypełnianie dokumentów Europass-Mobilność	35
4. Realizowanie projektu mobilności z ECVET	12	Przydatne źródła informacji	40
5. Nawiązanie współpracy oraz współpraca z partnerami zagranicznymi	16	Podstawowe terminy systemu ECVET	41
5.1. Znalezienie partnera zagranicznego	16		
5.2. Porozumienie o partnerstwie oraz Porozumienie o programie zajęć	20		
5.3. Współpraca z partnerem w trakcie realizacji mobilności	28		

Wprowadzenie

Mamy przyjemność przekazać Państwu kolejny materiał informacyjny dotyczący stosowania systemu ECVET w ramach projektów mobilności edukacyjnej w sektorze Kształcenie i szkolenia zawodowe programu Erasmus+. Materiał stanowi rozwinięcie broszury pt. *System ECVET. Podstawowe informacje oraz wskazówki dotyczące organizowania mobilności edukacyjnych*, która została wydana przez Fundację Rozwoju Systemu Edukacji w 2014 roku.

Materiał jest przeznaczony przede wszystkim dla osób planujących lub realizujących projekty mobilności edukacyjnej z wykorzystaniem założeń systemu ECVET: koordynatorów projektów, dyrektorów instytucji, trenerów, instruktorów, nauczycieli oraz metodyków, a także innych osób zaangażowanych w realizację projektu i współpracę z partnerami zagranicznymi.

Materiał podzieliliśmy na kilka części. Pierwsze cztery stanowią wprowadzenie do założeń systemu ECVET oraz programu Erasmus+. W częściach 5-8 skupiliśmy uwagę na kilku wybranych elementach stosowania systemu ECVET, które zdaniem wielu polskich beneficjentów programu Erasmus+ wymagały szerszego wyjaśnienia. Rozdział 5 traktuje o nawiązywaniu współpracy z partnerem zagranicznym, w tym wypełnianiu Porozumienia o partnerstwie oraz Porozumienia o programie zajęć. W rozdziale 6 omówiliśmy zasady formułowania efektów uczenia się dla celów krótkich mobilności edukacyjnych z wykorzystaniem podstaw programowych kształcenia w zawodach (PPKZ). W rozdziale 7 opisujemy metody i kryteria

weryfikacji efektów uczenia się. Rozdział 8 dotyczy walidacji i uznawania efektów uczenia się uzyskanych przez osoby uczące się w trakcie mobilności. W rozdziale 9 przedstawiamy przydatne źródła informacji dotyczące stosowania ECVET.

Treść materiału została wzbogacona przykładami dobrych praktyk polskich szkół zawodowych realizujących projekty mobilności edukacyjnych z wykorzystaniem systemu ECVET, którym bardzo dziękujemy za chęć podzielenia się swoimi doświadczeniami. Pełny opis dobrych praktyk jest dostępny na stronie internetowej Zespołu Ekspertów ECVET <http://www.eksperciecvet.org.pl>. Zachęcamy też kolejne szkoły oraz instytucje szkolące realizujące projekty mobilności edukacyjnej z ECVET do dzielenia się swoimi doświadczeniami.

Liczymy, że informacje przedstawione w niniejszym materiale będą dla Państwa przydatne w stosowaniu systemu ECVET oraz w realizowaniu projektów edukacyjnych w ramach programu Erasmus+.

Zespół Ekspertów ECVET Polska

Polski Zespół Ekspertów ECVET działa przy Fundacji Rozwoju Systemu Edukacji od 2012 roku. Do głównych zadań Ekspertów należy:

- popularyzowanie informacji na temat systemu ECVET wśród jego potencjalnych interesariuszy,
- wspieranie władz krajowych w dalszym rozwoju systemu ECVET w Polsce,
- wspieranie realizatorów projektów mobilności zawodowej,
- promowanie systemu ECVET wśród pracodawców.

Więcej informacji: www.eksperciecvet.org.pl.

1. Założenia systemu ECVET

Europejski system akumulowania i przenoszenia osiągnięć w kształceniu i szkoleniu zawodowym (*European Credit System for Vocational Education and Training*) jest jednym z narzędzi polityki Unii Europejskiej na rzecz uczenia się przez całe życie oraz mobilności edukacyjnej i zawodowej. System ECVET został ustanowiony Zaleceniem Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 czerwca 2009 roku¹. ECVET został zaprojektowany, aby wspierać przenoszenie, akumulowanie oraz uznawanie osiągnięć edukacyjnych osób chcących uzyskać kwalifikacje.

Wdrażanie założeń systemu ECVET powinno prowadzić do lepszego rozumienia uzyskanych przez uczących się efektów uczenia się, większej ich transparentności, a w efekcie mobilności zawodowej zarówno wewnątrz krajowego, jak i europejskiego rynku pracy. Powinno również przyczynić się do lepszej współpracy pomiędzy krajami w zakresie rozwijania systemów edukacji oraz tworzyć pozytywne synergie z rozwijanymi krajowymi ramami kwalifikacji, procedurami walidacji efektów uczenia się uzyskanych w drodze edukacji pozaformalnej i nieformalnego uczenia się, zapewnianiem jakości kwalifikacji oraz stosowaniem dokumentów Europass (Cedefop 2016).

Podstawowym założeniem systemu ECVET jest wykorzystywanie przy tworzeniu kwalifikacji podejścia opartego na efektach uczenia się. Efekty uczenia się opisują to, co dana osoba rozumie oraz potrafi wykonać i są ujęte, podobnie jak w Europejskiej Ramie Kwalifikacji, w kategoriach wiedzy, umiejętności oraz kompetencji.

Według *Zalecenia ECVET* efekty uczenia się powinny być pogrupowane w jednostki efektów uczenia się (*units of learning outcomes*). Jednostki efektów uczenia się stanowią wyodrębnioną część kwalifikacji, która może podlegać oddzielnej weryfikacji (*assessment*) i walidacji. Jednostki efektów uczenia się mogą być utworzone z wzajemnie powiązanych ze sobą zestawów efektów uczenia się, według różnych kryteriów. Połączenie danych zestawów efektów uczenia się może wynikać na przykład z tego, że są one częścią określonej specjalizacji (np. rachunkowość, prawo pracy), odnoszą się do wykonania określonego zadania zawodowego (np. farbowanie włosów, pieczenie chleba, sporządzanie sprawozdań finansowych) lub są związane z tym samym produktem lub techniką produkcji. Jednostka może być przypisana do jednej konkretnej kwalifikacji lub może stanowić wspólny element różnych kwalifikacji.

Ramka 1. Czy stosowanie efektów uczenia się może przyczynić się do podniesienia jakości mobilności?

Tak, gdyż podejście oparte na efektach uczenia się zapewni lepsze zrozumienie i porównywalność osiągnięć zdobywanych przez uczących się w różnych krajach. Wobec dużego zróżnicowania poszczególnych podsystemów kształcenia i szkolenia zawodowego wewnątrz i między krajami porównywanie efektów uczenia się w tym obszarze okazuje się o wiele efektywniejsze niż porównywanie poszczególnych programów kształcenia.

Efekty uczenia się, jakie uczący się powinni osiągnąć za granicą, powinny być uzgodnione przez instytucje partnerskie i jasno określone w Porozumieniu o programie zajęć. Dzięki temu każda ze stron, zarówno instytucja macierzysta, instytucja goszcząca, jak i uczący się, jednakowo powinna rozumieć cele mobilności, a także podjąć odpowiednie przygotowania. W rezultacie stosowanie efektów uczenia się sprzyja jakości mobilności.

¹ Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 czerwca 2009 r. w sprawie ustanowienia europejskiego systemu transferu osiągnięć w kształceniu i szkoleniu zawodowym [ECVET].

Wyodrębnienie jednostek efektów uczenia się zwiększa elastyczność procesu uzyskiwania kwalifikacji, gdyż pozwala akumulować jednostki efektów uczenia się zdobywane w różnym czasie i miejscu oraz przenosić (transferować) te jednostki pomiędzy różnymi kwalifikacjami (programami kształcenia). Podział kwalifikacji na jednostki wspomaga też proces walidacji efektów uczenia się uzyskanych na drodze edukacji pozaformalnej i nieformalnego uczenia się.

Zalecenie ECVET podkreśla znaczenie tworzenia partnerstw pomiędzy instytucjami kształcącymi oraz znaczenie rozwijania sieci współpracy dla wspierania międzynarodowej mobilności osób uczących się. Tworzenie partnerstw pomiędzy europejskimi instytucjami ma być wspierane przez trzy elementy systemu ECVET: Porozumienie o partnerstwie (*Memorandum*

of Understanding), Porozumienie o programie zajęć (*Learning Agreement*) oraz Indywidualny wykaz osiągnięć (*Personal Transcript*).

Ważnym założeniem systemu ECVET jest uznawanie osiągnięć osób uczących się, które zostały zdobyte za granicą. Oznacza to, że instytucja, która wysłała uczniów za granicę wystawia oficjalne potwierdzenie, że wiedza, umiejętności, kompetencje społeczne uzyskane w ramach mobilności zagranicznej są zaakceptowane i mogą być akumulowane jako część określonej kwalifikacji lub uznane jako edukacyjne osiągnięcie (np. zaliczenie praktyki zawodowej). **Celem systemu ECVET jest to, by uczniowie nie musieli ponownie potwierdzać efektów osiągniętych podczas mobilności, ani powtarzać kształcenia w tym zakresie.**

2. ECVET w projektach mobilności edukacyjnej w sektorze Kształcenie i szkolenia zawodowe programu Erasmus+

Erasmus+ to program Unii Europejskiej w dziedzinie edukacji, szkoleń, młodzieży i sportu przewidziany do realizacji na lata 2014-2020. Erasmus+ ma wspierać kraje uczestniczące w programie w zakresie efektywnego wykorzystywania potencjału kapitału społecznego oraz promowania idei uczenia się przez całe życie. Cele szczegółowe programu Erasmus+ w dziedzinie kształcenia i szkolenia to:

- podniesienie poziomu kluczowych kompetencji i umiejętności, w szczególności w zakresie ich przydatności dla rynku pracy oraz na rzecz spójności społeczeństwa;
- wspieranie poprawy jakości, doskonałości innowacyjnej i umiędzynarodowienia instytucji edukacyjnych i szkoleniowych;
- wspieranie tworzenia europejskiego obszaru uczenia się przez całe życie;
- poszerzanie międzynarodowego wymiaru kształcenia i szkolenia;
- poprawa jakości nauczania i uczenia się języków.

W programie Erasmus+ system ECVET zajmuje miejsce wśród innych narzędzi Unii Europejskiej zapewniających przejrzystość i ułatwiających uznawalność umiejętności i kwalifikacji, takich jak Europass, Europejska Rama Kwalifikacji (EQF), Europejskie ramy odniesienia na rzecz zapewniania jakości w kształceniu i szkoleniu zawodowym (EQAVET).

Założenia systemu ECVET znajdują szczególne zastosowanie w projektach realizowanych w ramach sektora Kształcenie i szkolenia zawodowe (VET). Sektor ten kontynuuje tradycję programu Leonardo da Vinci, działającego w latach 2007-2013 w ramach programu „Uczenie się przez całe życie”. Organizacje i instytucje prowadzące działalność w obszarze kształcenia i szkoleń zawodowych mogą realizować **projekty mobilności edukacyjnej (Akcja 1)** oraz projekty partnerstw strategicznych (Akcja 2). Sektor VET promuje również udział

w działaniach scentralizowanych programu Erasmus+ (Akcja 3), zarządzanych przez Europejską Agencję ds. Kultury i Sektora Audiowizualnego (EACEA).

W ramach projektów mobilności edukacyjnej (Akcja 1) osoby uczące się zawodu mogą zdobywać praktyczne doświadczenie zawodowe i podwyższać swoje umiejętności językowe, korzystając z zagranicznych praktyk lub staży. Projekty mobilności mogą trwać od roku do dwóch lat. Wnioski o dofinansowanie projektów mogą składać wyłącznie organizacje, które prowadzą działalność edukacyjną i dydaktyczną w obszarze kształcenia i szkolenia zawodowego.

Uczniowie mogą podjąć staż w przedsiębiorstwie albo w centrum kształcenia lub szkolenia zawodowego w innym kraju. W projekcie uczestniczyć mogą:

- uczniowie szkół zawodowych i technicznych;
- osoby w trakcie szkolenia zawodowego u pracodawcy;
- absolwenci do jednego roku po ukończeniu szkoły.

Zasady organizacji mobilności edukacyjnej w sektorze Kształcenie i szkolenia zawodowe w ramach programu Erasmus+ są określone w *Przewodniku po programie Erasmus+*.

Wniosek o dofinansowanie projektów Akcji 1 programu Erasmus+ odnosi się do założeń systemu ECVET w kilku miejscach:

- bezpośrednie odwołanie do systemu ECVET znajduje się w sekcji „Efekty kształcenia/uczenia się” (patrz Ramka 2). W tym miejscu instytucje wnioskujące powinny opisać:
 - i. jakie efekty uczenia się zostaną uzyskane lub rozwinięte w trakcie praktyki lub stażu, jakie zostaną zastosowane kryteria weryfikacji, oraz jak będzie przebiegał proces walidacji;

- ii. jakie europejskie lub krajowe instrumenty uznawania i certyfikacji zostaną wykorzystane w projekcie w celu uznania i/lub walidacji efektów uczenia się uzyskanych przez uczestników projektów – jednym z takich instrumentów jest właśnie system ECVET;
- instytucje planujące wykorzystanie elementów systemu ECVET w projekcie powinny również zwrócić uwagę na inne sekcje wniosku dotyczące:
 - i. opisu uczestników, miejsc praktyk/staży oraz planowanych działań. We wniosku należy wykazać, że efekty

Ramka 2. Sekcja F.1. formularza wniosku „Mobilność osób uczących się i kadry w ramach kształcenia zawodowego” (KA102) w konkursie 2017

F.1. Efekty kształcenia/uczenia się

Prosimy opisać, jakie kompetencje (wiedza, umiejętności, postawy) zostaną nabyte albo rozwinięte przez uczestników projektu w odniesieniu do każdego planowanego działania.

Program Erasmus + promuje korzystanie z certyfikatów/narzędzi takich jak Europass, ECVET i Youthpass do potwierdzenia kompetencji nabytych przez uczestników podczas pobytu za granicą. Czy w projekcie zostaną wykorzystane powyższe certyfikaty/narzędzia? Jeśli tak, to które?

+

–

KOMENTARZ: W tym miejscu należy wybrać z listy maksymalnie trzy rodzaje narzędzi lub certyfikatów (np. ECVET, Europass) do potwierdzenia nabytych przez uczestników kompetencji i umiejętności. Dokument Europass-Mobilność jest obowiązkowy dla uczestników mobilności w sektorze Kształcenie i szkolenia zawodowe.

Czy planowane jest wykorzystanie jakichkolwiek krajowych certyfikatów/narzędzi? Jeśli tak, to jakich?

W jaki sposób zostaną wykorzystane wskazane powyżej europejskie/krajowe certyfikaty narzędzia?

- uczenia się, które mają zdobyć uczestnicy, są adekwatne do ich potrzeb i możliwości, a także możliwe do zdobycia w danej instytucji przyjmującej w określonym wymiarze czasu. Wszystkie ww. elementy powinny być spójne;
- ii. zarządzania projektem i jego jakością, z uwzględnieniem procedur zawierania Porozumień o partnerstwie oraz Porozumień o programie zajęć;
 - iii. opisu metod i narzędzi przewidzianych do monitorowania realizacji planu pracy i postępów uczestników.

Znajomość założeń systemu ECVET pozwala więc nie tylko przygotować projekt zgodnie z założeniami programu Erasmus+, ale przede wszystkim może przyczynić się do lepszego zaplanowania i zrealizowania projektu mobilności edukacyjnej.

Warto zwrócić uwagę, że na przestrzeni pierwszych lat funkcjonowania programu Erasmus+ można zaobserwować rosnące zainteresowanie wykorzystaniem systemu ECVET w projektach mobilności edukacyjnej (Tabela 1).

Tabela 1. Zastosowanie systemu ECVET we wnioskach złożonych w Akcji 1 w sektorze Kształcenie i szkolenia zawodowe programu Erasmus+ w latach 2014-2016

KONKURS	WSZYSTKIE WNIOSKI	WNIOSKI Z ECVET	WNIOSKI Z ECVET [% wszystkich wniosków]
2014	559	155	28%
2015	739	236	32%
2016	781	290	37%
SUMA	2 079	681	33%

Źródło: FRSE.

3. Stosowanie ECVET w Europie

Wdrożenie systemu ECVET jest dobrowolne, w gestii każdego kraju i instytucji odpowiedzialnych leży określenie zasad i zakresu jego funkcjonowania. Monitorowanie wdrażania i stosowania *Zalecenia ECVET* jest prowadzone przez Europejskie Centrum Rozwoju Szkolenia Zawodowego [Cedefop, <http://www.cedefop.europa.eu>]. Cedefop co roku publikuje raporty przedstawiające informacje na temat tego, jak kraje członkowskie wdrażają założenia systemu ECVET, jakie napotykają problemy oraz jakie dobre praktyki zostały wypracowane. Cedefop analizuje także, jak kraje promują ECVET oraz w jaki sposób informują interesariuszy o możliwościach jego stosowania.

W raporcie z 2016 roku Cedefop wyróżnia trzy grupy krajów pod względem stopnia zaawansowania we wdrażaniu i stosowaniu ECVET:

- grupa 1. – kraje, które mają wdrożony system akumulowania i przenoszenia osiągnięć spójny z ECVET. Do tej grupy należą: Anglia, Belgia, Estonia, Finlandia, Francja, Hiszpania, Irlandia, Irlandia Północna, Islandia, Luksemburg, Malta, Słowenia, Szwecja, Szkocja, Walia;
- grupa 2. – kraje, które pracują nad wdrożeniem systemów akumulowania i przenoszenia osiągnięć, spójnych z ECVET. W ramach grupy 2. wydzielone są dwie podgrupy:

- i. grupa 2a. – kraje rozwijające już istniejący system, aby był dostosowany do założeń ECVET. Do tej grupy należą: Bułgaria, Chorwacja, Cypr, Czechy;
 - ii. [grupa 2b. – kraje, które testują wybrane elementy ECVET. Do tej grupy należą: Austria, Dania, Holandia, Łotwa, Litwa, Norwegia, Polska, Portugalia, Rumunia Włochy;
- grupa 3. – kraje bez systemów akumulowania i przenoszenia osiągnięć, nie planujące wdrożenia rozwiązań systemowych na poziomie kraju. Do tej grupy należą: Grecja, Liechtenstein, Niemcy, Węgry, Słowacja, Szwajcaria.

Należy jednocześnie podkreślić, że w większości krajów objętych badaniem respondenci sygnalizują pozytywną rolę, jaką odgrywa ECVET w promowaniu mobilności zagranicznych. Według instytucji z różnych krajów stosujących ECVET, założenia tego systemu pozwalają lepiej ustrukturyzować proces organizacji mobilności oraz praktyk zagranicznych. W opinii instytucji, które wykorzystują ECVET w projektach mobilności zagranicznych, dokumenty ECVET takie jak Porozumienie o partnerstwie oraz Porozumienie o programie zajęć pozwalają lepiej zrozumieć cele mobilności oraz efekty uczenia się, jakie uczniowie powinni uzyskać w trakcie mobilności, a także stosowane kryteria weryfikacji (*assessment criteria*). Dokumenty te służą też lepszej komunikacji pomiędzy partnerami, a w rezultacie lepszej jakości projektów.

ECVET W FINLANDII:

Finlandia jest jednym z państw, w których wdrażanie ECVET zostało uznane za krajowy priorytet jeszcze przed publikacją *Zalecenia ECVET*. Założenia systemu ECVET wpisują się w przyjętą w tym kraju strategię rozwoju kapitału ludzkiego, dlatego realizacja *Zalecenia ECVET* jest postrzegana jako narzędzie do realizacji wewnętrznych celów. Dotychczasowe doświadczenia z ECVET zostały szeroko opisane w raportach z kolejnych edycji projektu FINECVET.

ECVET W NIEMCZECH:

Niemieccy decydenci oraz niektórzy partnerzy społeczni uznają, że kwalifikacje należy traktować całościowo [podejście holistyczne] i nie można w nich wydzielać mniejszych, rozdzielnych części (tj. „wydzielać kwalifikacji w zawodzie”). Dlatego Niemcy są przeciwnie wdrażaniu systemu ECVET na poziomie krajowych rozwiązań systemowych. Warto natomiast podkreślić, że zdecydowana większość niemieckich instytucji partnerskich widzi korzyści ze stosowania systemu ECVET w projektach mobilności edukacyjnej. W tym zakresie system dualny w Niemczech daje dużo możliwości, ponieważ mobilności za granicą mogą obejmować do ¼ czasu kształcenia praktycznego – czyli nawet 9 miesięcy.

ECVET W POLSCE:

Podstawowe założenia systemu ECVET zostały w Polsce wdrożone w ramach systemu oświaty, w szczególności poprzez: [a] wyodrębnienie kwalifikacji w zawodach szkolnych; [b] opis kwalifikacji w języku efektów uczenia się; [c] wprowadzenie egzaminów eksternistycznych; [d] możliwość akumulowania i przenoszenia osiągnięć pomiędzy zawodami i kwalifikacjami. Szerzej temat został omówiony w broszurze ECVET [FRSE 2014]. Rozszerzenie zakresu stosowania założeń ECVET na pozaszkolny obszar systemu kwalifikacji w Polsce wprowadziła ustawa o Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji z 22 grudnia 2015 roku. Ustawa określa m.in. jeden standard opisu kwalifikacji cząstkowych z wykorzystaniem efektów uczenia się pogrupowanych w zestawy (jednoski), kryteriów weryfikacji oraz nakładu pracy potrzebnego do uzyskania kwalifikacji. Wdrożenie ustawy wspomaga również instytucje kształcące i szkolące w reagowaniu na potrzeby rynku pracy poprzez możliwość tworzenia nowych kwalifikacji cząstkowych odnoszonych do poziomów Polskiej Ramy Kwalifikacji i włączanych do Zintegrowanego Rejestru Kwalifikacji. Szerzej na temat patrz www.ekspercietvet.org.pl.

4. Realizowanie projektu mobilności z ECVET

Opis realizacji projektu mobilności z ECVET został przedstawiony w broszurze pt. *System ECVET. Podstawowe informacje oraz wskazówki dotyczące organizowania mobilności edukacyjnych* [FRSE, 2014]². W materiale tym przedstawiono 11 kroków do wykonania: przed, w trakcie i po okresie mobilności [patrz Ramka 3].

W projektach na rzecz mobilności edukacyjnych stosowanie założeń systemu ECVET można sprowadzić do następujących zadań do wykonania:

- zdefiniowanie efektów uczenia się, które mają być uzyskane przez uczniów w trakcie mobilności oraz połączenie efektów uczenia się w zestawy (jeżeli jest to uzasadnione);
- sformułowanie odpowiednich kryteriów weryfikacji (aby m.in. był możliwy transfer i uznanie efektów uczenia się);
- zastosowanie odpowiednich dokumentów: Porozumienia o partnerstwie, Porozumienia o programie zajęć oraz Indywidualnych wykazów osiągnięć;
- uznanie efektów uczenia się uzyskanych przez uczniów w trakcie stażu/praktyki zagranicznej.

W kolejnych rozdziałach zagadnienia te zostaną szczegółowo opisane.

Przystępując do przygotowania projektu, bardzo ważne jest powołanie zespołu projektowego odpowiedzialnego za przygotowanie wniosku, nawiązanie współpracy z partnerami zagranicznymi oraz następnie realizację projektu. Nie można zakładać, że jeden lub dwóch nauczycieli samodzielnie podołają wszystkim obowiązkom związanym z projektem.

Ramka 3. Jedenaście kroków do wykonania w projekcie mobilności edukacyjnej zgodnej z założeniami ECVET

SZEŚĆ KROKÓW DO WYKONANIA PRZED WYSŁANIEM UCZNIĄ ZA GRANICĘ

- KROK 1.** Nawiązanie współpracy partnerskiej z właściwą instytucją
- KROK 2.** Ustanowienie partnerstwa
- KROK 3.** Określenie efektów uczenia się oraz jednostki efektów uczenia się do celów mobilności
- KROK 4.** Omówienie procesu oceniania/weryfikacji (*assessment*)
- KROK 5.** Wyjaśnienie procesu walidacji i uznawania efektów uczenia się
- KROK 6.** Podpisanie Porozumienia o programie zajęć

TRZY KROKI DO WYKONANIA W TRAKCIE MOBILNOŚCI

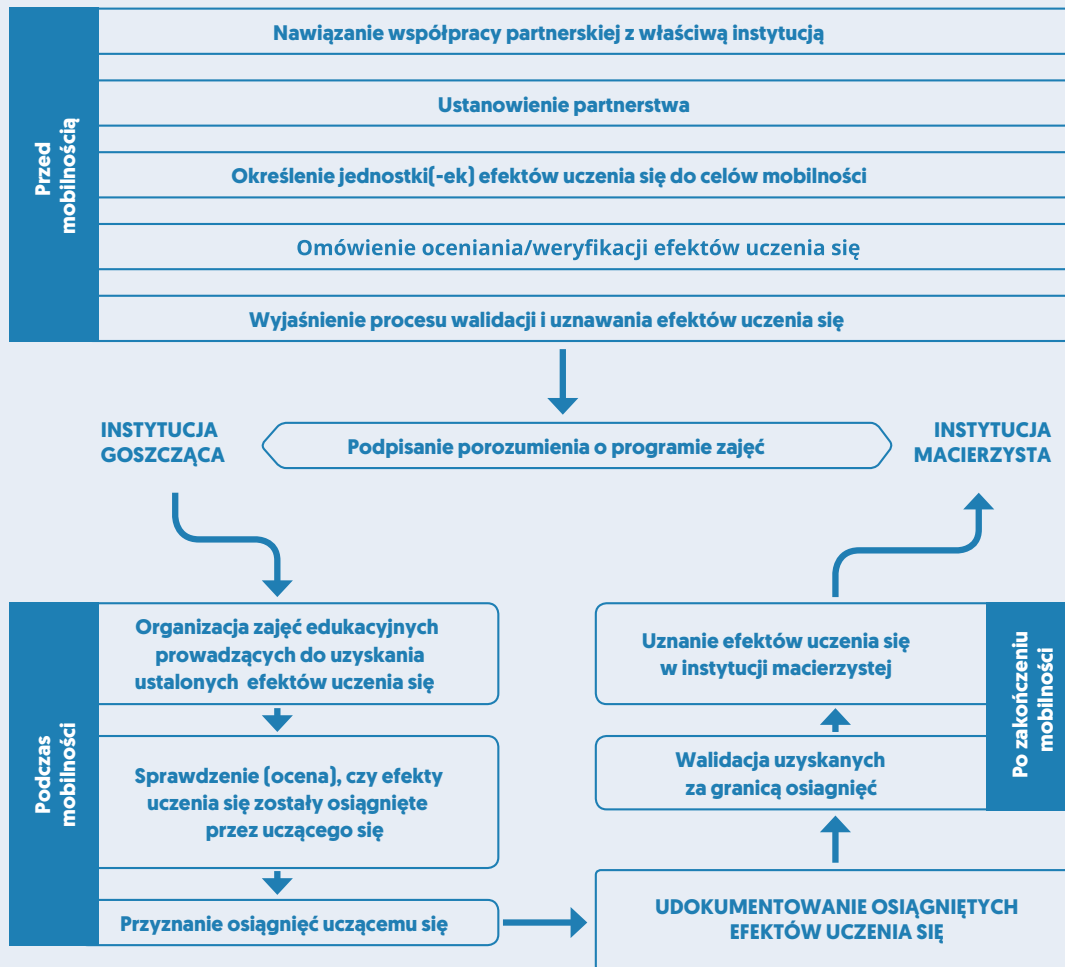
- KROK 7.** Organizacja zajęć edukacyjnych prowadzących do uzyskania efektów uczenia się określonych w Porozumieniu o programie zajęć
- KROK 8.** Weryfikacja tego, które efekty uczenia się zostały osiągnięte przez uczącego się
- KROK 9.** Przyznanie osiągnięć uczącemu się

DWA KROKI DO WYKONANIA PO ZAKOŃCZENIU MOBILNOŚCI

- KROK 10.** Walidacja i uznawanie osiągnięć zdobytych za granicą
- KROK 11.** Ewaluacja

² *System ECVET. Podstawowe informacje oraz wskazówki dotyczące organizowania mobilności edukacyjnych*. Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2014: http://www.eksperciecvet.org.pl/img/eksperciecvet/Mfile/file/149/ecvet_broszura.pdf.

Ramka 4. Przenoszenie osiągnięć z systemem ECVET w ramach mobilności edukacyjnej

Opracowanie własne na podstawie: Zastosowanie systemu ECVET do celów mobilności geograficznej. Części II Przewodnika dla użytkowników ECVET, Dyrekcja Generalna ds. Edukacji i Kultury, Unia Europejska 2011.

+ Tworzenie zespołu projektowego

– przykłady dobrych praktyk*

Zespół Szkół Rolniczych im. Tadeusza Kościuszki w Namysłowie

Zespół strategiczny ds. projektów mobilności edukacyjnych składa się z koordynatora projektów (wicedyrektora), pedagoga i przewodniczących zespołów przedmiotowych. Zajmuje się on planowaniem i aktualizowaniem działań długofalowych w zakresie wyjazdów zagranicznych. Za przygotowanie projektów mobilności i zarządzanie nimi odpowiada wicedyrektor ds. kształcenia zawodowego, który przydziela i koordynuje zadania zespołu operacyjnego składającego się z 28 nauczycieli przedmiotów zawodowych i języków obcych oraz pedagoga – doradcy zawodowego. Zespoły specjalistyczne ds. kształcenia zawodowego w trzech dziedzinach (informatyka i fototechnika, żywienie, turystyka i hotelarstwo oraz agrobiznes i architektura krajobrazu) odpowiadają za dobór

programu nauczania do zadań realizowanych podczas praktyk zagranicznych i merytoryczne przygotowanie uczestników oraz współuczestniczą w opracowywaniu programu praktyk. Zespół nauczycieli języków obcych ma za zadanie dobre przygotowanie uczestników w zakresie porozumiewania się w językach obcych, zwłaszcza w obszarze znajomości słownictwa specjalistycznego określonej dziedziny. Uczestniczy w prowadzeniu zajęć językowych oraz wspiera koordynatora w tłumaczeniu dokumentacji. Zespół finansowo-księgowy składający się z koordynatora i dwóch księgowych planuje i realizuje wydatki. Dla każdej grupy wyjeżdżających uczniów powoływany jest doraźny zespół składający się z opiekunów praktyk, wychowawcy klasy oraz nauczycieli języków obcych i przedmiotów zawodowych w danej klasie, który zajmuje się przygotowaniem grupy do wyjazdu.

* Opisy dobrych praktyk wykorzystane w niniejszej publikacji zostały przygotowane przez przedstawicieli wybranych szkół realizujących projekty mobilności edukacyjnej z wykorzystaniem założeń systemu ECVET. Pełne opisy są dostępne na stronie internetowej www.ekspertecvet.org.pl.

+ Tworzenie zespołu projektowego

– przykłady dobrych praktyk

Zespół Szkół Licealnych i Technicznych nr 1 w Warszawie

Po zatwierdzeniu wniosku projektowego zostaje powołany zespół ds. realizacji projektu, w którego skład wchodzi: dyrektor szkoły, koordynator projektu, kierownik szkolenia praktycznego, komisja kwalifikacyjna, opiekun wyjeżdżający z młodzieżą, księgową oraz pedagog szkolny i nauczyciele j. angielskiego i hiszpańskiego. Każda z tych osób będzie miała wyznaczone zadania, za które będzie odpowiedzialna.

Zadania poszczególnych członków zespołu to:

- dyrektor szkoły – powołanie zespołu ds. realizacji projektu, podpisanie umowy z Narodową Agencją, reagowanie w sytuacjach kryzysowych, podpisanie umowy z uczestnikami stażu, podpisanie dokumentów potwierdzających uznanie efektów uczenia się;
- koordynator projektu – przygotowanie miejsca praktyk przy współpracy z koordynatorem ze strony hiszpańskiej i kierownikiem szkolenia praktycznego, stały kontakt z Narodową Agencją, opiekunem grupy, współpraca z księgową, opracowanie harmonogramu realizacji projektu wraz z terminarzem, koordynowanie wszystkich działań: przewodniczenie pracy komisji kwalifikacyjnej i wybór opiekuna, który wyjedzie z młodzieżą, organizowanie spotkań informacyjnych dla

uczniów i rodziców, przygotowanie umowy z uczestnikiem stażu oraz karty jakości stażu, monitorowanie przebiegu realizacji stażu, walidacja i ewaluacja stażu, upowszechnianie rezultatów, raportowanie projektu;

- kierownik szkolenia praktycznego – przygotowanie propozycji programu stażu w porozumieniu z koordynatorem ze strony hiszpańskiej, negocjowanie wersji ostatecznej programu stażu z firmami i uczestnikami projektu, podpisanie Porozumienia o programie zajęć, monitorowanie przebiegu stażu, walidacja i uznanie, ewaluacja stażu, upowszechnianie rezultatów;
- opiekun stażu ze strony polskiej – wyjazd uczestnikami na staż, opieka nad uczestnikami stażu w czasie podróży i pobytu za granicą, monitorowanie przebiegu stażu;
- nauczyciele j. angielskiego i j. hiszpańskiego – testy kwalifikacyjne, przygotowanie językowe i kulturowe uczestników projektu przed wyjazdem na staż, pomoc w tłumaczeniu dokumentów;
- pedagog szkolny – przygotowanie pedagogiczne;
- księgową – obsługa finansowa projektu, raport finansowy po ukończeniu projektu;
- komisja kwalifikacyjna w składzie: koordynator, kierownik szkolenia praktycznego, opiekun stażu, dyrektor lub zastępca dyrektora – przeprowadzenie rekrutacji oraz rozpatrzenie ewentualnych odwołań.

5. Nawiązanie współpracy oraz współpraca z partnerami zagranicznymi

5.1. Znalezienie partnera zagranicznego

Znalezienie odpowiedniego partnera zagranicznego (instytucji przyjmującej polskich uczniów) stanowi jeden z najważniejszych etapów w całym projekcie, niezależnie od tego, czy jest on realizowany zgodnie z założeniami ECVET czy nie.

Poniżej przedstawiamy możliwe sposoby poszukiwania i znajdowania partnerów zagranicznych:

- analiza elektronicznych baz danych dostępnych w internecie, np. Platforma Rezultatów Programu Erasmus+ (<http://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/projects>), baza projektów ADAM (www.adam-europe.eu), Elektroniczna platforma na rzecz uczenia się dorosłych w Europie (EPALE, <http://ec.europa.eu/epale/pl>), strona programu Eurodesk (<http://www.eurodesk.pl>), strona programu eTwinning (<http://www.etwinning.pl>), portal School Education Gateway (<http://www.school-educationgateway.eu>). Na tych stronach internetowych można znaleźć nazwy i adresy instytucji: szkół zawodowych, organizacji pracodawców oraz innych placówek, które mogą wyrazić chęć wzięcia udziału w projekcie mobilności w roli partnera;
- bezpośredni kontakt z instytucjami zagranicznymi: przedsiębiorstwami, a w przypadku zawodów usługowych takich jak technik hotelarz, kucharz, technik obsługi turystycznej – hotelami, restauracjami, biurami turystycznymi (adresy i dane kontaktowe można znaleźć/wyszukać w internecie);
- kontakt z przedsiębiorstwami funkcjonującymi w Polsce, które mają swoje siedziby/oddziały za granicą – mogą to być zarówno polskie, jak i zagraniczne firmy lub nawet międzynarodowe koncerny;
- kontakt z przedstawicielami władz lokalnych i regionalnych. Często miasta lub regiony współpracują w ramach różnych stowarzyszeń albo w formule miast partnerskich.

Instytucje wnoszące do programu Erasmus+ mogą wykorzystać platformę EPALÉ do poszukiwania partnerów do projektów. Narzędzie „Wyszukiwanie partnerów” umożliwia dodanie swojej organizacji do bazy i zamieszczenie ogłoszenia o poszukiwaniu organizacji partnerskich. Istnieje również możliwość pracy nad wnioskiem w ramach zamkniętej grupy zwanej „Prywatną przestrzenią współpracy”. Z tych funkcjonalności można skorzystać w sekcji „Wyszukiwanie partnerów”: <http://ec.europa.eu/epale/pl/partner-search>.

- kontakt z polskimi organizacjami pracodawców lub związków zawodowych, które często utrzymują łączność z pracodawcami za granicą;
- uczestnictwo w szkoleniach, warsztatach, konferencjach krajowych i zagranicznych (rozmowy kularowe, wymiana doświadczeń). Wydarzenia te są dobrą okazją do poznania bezpośrednio partnera zagranicznego;
- skorzystanie z oferty instytucji pośredniczących, które często docierają do potencjalnych beneficjentów projektów drogą e-mailową lub telefoniczną. Przed podpisaniem umowy warto zapytać o doświadczenie, które ma dana instytucja pośrednicząca, lub o rekomendację innych beneficjentów, którzy korzystali z jej usług. Warto również pamiętać o możliwości negocjowania warunków finansowych. Nie powinno się wyrażać zgody na dokonanie pełnej płatności przed rozpoczęciem mobilności. Wszystkie ustalenia z instytucją pośredniczącą, w szczególności ustalenia finansowe, zakresy zadań instytucji: wysyłającej, pośredniczącej i przyjmującej, warunki zakwaterowania i wyżywienia uczestników mobilności, powinny być potwierdzone stosownymi umowami.

Przed rozpoczęciem mobilności instytucje wysyłające powinny otrzymać rzetelną informację o instytucjach przyjmujących. Obowiązkiem instytucji wysyłającej jest potwierdzenie wiarygodności partnera przed wyjazdem uczniów na staż/praktykę (w szczególności to, czy instytucja przyjmująca posiada odpowiednią kadre i wyposażenie – warunki realizacji programu stażu). Instytucja przyjmująca powinna potwierdzić możliwość realizacji programu. W trakcie ustalania programu stażu należy uwzględnić indywidualne potrzeby i możliwości uczestników. Jeżeli to możliwe, wskazane jest zaplanowanie w budżecie projektu wizyty w instytucji przyjmującej jeszcze przed rozpoczęciem mobilności.

+ Znajdowanie partnera projektu

– przykłady dobrych praktyk

Zespół Szkół „Silesia” w Czechowicach Dziedzicach

Szkoła pozyskuje partnerów zagranicznych poprzez szerokie kontakty nawiązane dzięki kilkunastoletniemu doświadczeniu w realizacji projektów. Do tej pory szkoła nawiązała partnerstwa/realizowała projekty z instytucjami z 18 krajów Europy.

Przez pewien czas korzystaliśmy z bazy partnerów dostępnej w programie Leonardo da Vinci. Obecnie pozyskujemy partnerów z własnej zgromadzonej bazy, ale poprzez nabyte już kontakty staramy się nawiązywać współpracę także z nowymi instytucjami.

Ponadto śledzimy strony internetowe związane z tematyką projektów kształcenia i szkolenia zawodowego, korzystamy z profesjonalnych portali (EPALE) oraz sieci społecznościowych (LinkedIn), które zrzeszają potencjalnych partnerów. Zawsze

wyberamy partnerów najbardziej doświadczonych w realizacji projektów UE bądź oferujących ciekawe rozwiązania wokół tematów, które zamierzamy realizować. Ważne jest dla nas także to, aby na etapie opracowywania programów partnerzy wykazywali się dużą inicjatywą i kreatywnością, co zdecydowanie zwiększa jakość praktyk i szkoleń zawodowych. Nawiązując współpracę, zwracamy uwagę na profesjonalizm instytucji partnerskich, ich zasoby kadrowe, dostępność online, szybkość komunikacji, proponowane rozwiązania organizacyjne dotyczące już samego pobytu grup na stażach i szkoleniach.

Odpowiednio wcześniej ustalamy z instytucjami partnerskimi szczegóły dotyczące miejsca zakwaterowania grup uczniów i kadry, zakres wyżywienia, programu kulturowego i organizacji czasu wolnego. Wysoka jakość tej współpracy jest dla nas gwarancją, że dokonany wybór jest właściwy i będzie służył celom założonym w projekcie

Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych w Chojnie

Chojna jest członkiem Europejskiego Związku Miast Partnerskich Douzelage, do którego należy po jednym mieście z każdego kraju Unii Europejskiej. Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych w Chojnie zrealizował wszystkie projekty mobilności zawodowej w bezpośredniej współpracy z przedsiębiorstwami prowadzącymi działalność komercyjną. Instytucje te znajdują się w miastach należących do Douzelage. W nawiązaniu współpracy pomogły wieloletnie kontakty z władzami

miejskimi i organizacjami pozarządowymi z tych ośrodków. Wyjątek stanowiły instytucje goszczące z Niemiec, będące w miastach spoza Douzelage. W nawiązaniu kontaktów z nimi pomocne okazało się stowarzyszenie aktywne na polsko-niemieckim pograniczu.

Sytuacja w instytucjach partnerskich zmienia się, czasami następują roszady w kadrze zarządzającej lub korekcie ulega profil działalności. W związku z tym szkoła cały czas monitoruje instytucje partnerskie i w razie potrzeby nawiązuje kontakty z nowymi przedsiębiorstwami.

+ Znajdowanie partnera projektu

– przykłady dobrych praktyk

Zespół Szkół nr 1 w Grodzisku Mazowieckim

Szkoła od lat współpracuje ze Stowarzyszeniem Restauratorów z siedzibą w Nicei (*Union Patronale Des Cafetiers Restaurateurs Et Metiers De La Nuit Côte D'azur*). Jest to nasz stały, sprawdzony partner, a współpraca układa się wzorowo.

Kontakt z partnerem nawiązano za pośrednictwem Honorowego Konsula RP w Nicei.

Stowarzyszeniu przewodniczy Hubert Boivin, cieszący się autorytetem w branży. Organizacja zrzesza restauratorów gwarantujących wysoką jakość usług; współpracuje też z hotelami z zapleczem gastronomicznym. Zapewnia atrakcyjne, odpowiednie do potrzeb miejsca stażu – restauracje i hotele w centrum Nicei.

W ramach programu Leonardo da Vinci nowe umiejętności zdobyło 128 uczniów szkoły, natomiast w ramach programu

Erasmus+ staże zrealizowały 64 osoby. Nasi uczniowie zdobywają wysokie oceny z realizacji stażu, nierzadko dostają też oferty pracy.

Francuscy pracodawcy to ludzie kompetentni, praktycy, którzy od wielu lat odnoszą sukcesy w branży gastronomiczno-hotelarskiej. Mogą poszczycić się zawodowymi osiągnięciami (np. tytuł *Maitre-Restaurateur* i *Meilleur Ouvrier de France*) i licznymi dyplomami. Cechuje ich umiejętność przekazywania wiedzy i doświadczenia innym oraz bardzo dobry kontakt z młodzieżą. Wielu z nich współpracuje ze Szkołą Gastronomiczno-Hotelarską w Nicei.

Przewodniczący Stowarzyszenia dba o najwyższą jakość realizowanych staży, poleca nowe miejsca praktyk, razem z Honorowym Konsulem RP organizuje spotkania integracyjne i skutecznie zabiega o kontakty z francuskimi mediami, by upowszechniać rezultaty projektów.

+ Planowanie wizyty przygotowawczej w instytucji przyjmującej przed rozpoczęciem mobilności

– przykład dobrej praktyki

Zespół Szkół nr 4 im. Janusza Groszkowskiego w Tychach

Szkoła rozpoczęła współpracę z instytucją pośredniczącą z Włoch w 2012 roku. Dane partnera znaleźliśmy na stronie programu Leonardo da Vinci. O wyborze tej instytucji zdecydowały dobre oceny i rekomendacje ze strony innych beneficjentów programu. Te opinie mogliśmy już po części zweryfikować w czasie wizyty przygotowawczej w siedzibie operacyjnej firmy na początku lutego 2013 r.

Nasz pobyt został dobrze zorganizowany: mogliśmy omówić szczegóły związane z budżetem projektu oraz doprecyzować treść umowy o współpracy, regulującej zadania każdej ze stron. Pośrednik zagwarantował, że wyszuka odpowiednie firmy stażowe oraz dopilnuje prawidłowej realizacji ustalonego programu praktyk. W obecności pracowników instytucji pośredniczącej przeprowadziliśmy rekonesans w kilku firmach informatycznych. Mieliśmy możliwość poznać profil ich działalności i oprogramowanie, na jakim pracują. Przeprowadziliśmy rozmowy z tutorami i uzyskaliśmy informacje o zadaniach, jakie

mogą wykonywać praktykanci. Kolejnym etapem naszej wizyty było zwiedzanie hotelu, w którym miała być zakwaterowana pierwsza grupa. Oceniliśmy, że wynegocjowany koszt utrzymania uczniów jest korzystny i odpowiada proponowanym standardom. Przed przyjazdem grupy dokonaliśmy też wyboru wycieczek w ramach programu kulturowego.

Kolejną możliwością weryfikacji instytucji pośredniczącej był pobyt młodzieży w czasie pierwszej i drugiej mobilności. Partner wywiązał się ze swoich zobowiązań zgodnie z treścią umowy o współpracy. W projekcie realizowanym w latach 2015-2016 wprowadziliśmy kolejne zawody oraz wdrożyliśmy elementy systemu ECVET. Również w tego typu projekcie instytucja pośrednicząca dobrze się sprawdziła.

W tak dużym przedsięwzięciu jak wspólna realizacja projektów rzeczą naturalną jest występowanie problemów i trudności, dlatego po każdej mobilności obie strony przeprowadzają szczegółową ewaluację. Jej wynikami dzielimy się ze sobą i znajdujemy obszary do poprawy, by podczas kolejnej mobilności uniknąć zaistniałych problemów.

5.2. Porozumienie o partnerstwie oraz Porozumienie o programie zajęć

Bardzo ważnym etapem realizacji mobilności zgodnie z założeniami ECVET jest przygotowanie i podpisanie Porozumienia o partnerstwie (*Memorandum of Understanding* – MoU) z organizacjami partnerskimi oraz Porozumienia o programie zajęć (*Learning Agreement* – LA) z partnerami oraz z każdym z uczestników mobilności.

Porozumienia te powinny zostać zawarte z instytucją przyjmującą lub pośredniczącą przed rozpoczęciem mobilności. Wzory obu dokumentów są dostępne na stronie: <http://erasmusplus.org.pl/dokumenty/ksztalcenie-i-szkolenia-zawodowe/>.

Celem Porozumienia o partnerstwie jest sformalizowanie współpracy pomiędzy partnerami oraz ustalenie ogólnych jej warunków. Na mocy tego porozumienia partnerzy mogą zawierać bardziej szczegółowe umowy i ustalenia.

Porozumienie o partnerstwie (MoU) składa się z kilku części:

- cele porozumienia (**punkt 1**);
- dane adresowe i kontaktowe organizacji partnerskich: organizacji wysyłającej, pośredniczącej i przyjmującej (**punkt 2**). Porozumienie o partnerstwie przewiduje możliwość zawierania umów wielostronnych – dodawania tabel z danymi adresowymi wielu instytucji, np. w przypadku realizacji mobilności obejmującej wiele zawodów lub kwalifikacji. W przypadku dużych projektów możliwe jest też dodawanie szerszej listy instytucji uczestniczących w tych projektach (**punkt 3**);
- informacje dotyczące kwalifikacji objętych mobilnością: nazwa kwalifikacji i opis efektów objętych tą kwalifikacją [można dołączyć w załączniku], poziom w Europejskiej Ramie Kwalifikacji – ERK (ang. EQF) i w krajowej ramie

kwalifikacji – KRK (ang. NQF) a także wykaz jednostek efektów uczenia się dla celów mobilności (**punkt 4**). Porozumienie o partnerstwie może obejmować kilka kwalifikacji, nie ma konieczności sporządzania oddzielnych MoU dla każdej kwalifikacji;

- akceptacja przez organizacje partnerskie wspólnie ustalonych procedur weryfikacji (*assessment*), dokumentacji, walidacji i uznawania uzyskanych efektów uczenia się (**punkt 5**). W tym punkcie należy opisać kryteria i metody weryfikacji uzyskanych efektów uczenia się oraz metody ich dokumentowania, walidacji i uznawania lub odwołać się do załącznika, w którym te procedury zostały opisane;
- daty ważności porozumienia (**punkt 6**) oraz termin weryfikacji uzyskanych efektów uczenia się i osoby/instytucje odpowiedzialne za tę weryfikację (**punkt 7**). Jeśli projekt obejmuje kilka mobilności, to wszystkie mogą być objęte jednym MoU;
- podpisy przedstawicieli instytucji partnerskich (**punkt 8**);
- Porozumienie o partnerstwie zawiera też opcjonalnie dodatkowe informacje (**punkt 9**) i załączniki, z których można zrezygnować lub dołączyć je do porozumienia (**punkt 10**).

W Ramce 5 przedstawiono sposób wypełnienia punktu 4 Porozumienia o partnerstwie.

Dla ułatwienia przenoszenia osiągnięć instytucje zaangażowane w proces kształcenia/szkolenia i walidacji oraz osoba ucząca się zawierają, w ramach Porozumienia o partnerstwie, **Porozumienie o programie zajęć (*Learning Agreement*)**.

Porozumienie o programie zajęć zawiera niezbędne informacje dotyczące uczestnika stażu, jego kwalifikacje przed rozpoczęciem mobilności, wykaz efektów uczenia się dla celów mobilności, opis działań szkoleniowych w trakcie trwania stażu oraz szczegółowy opis procesu weryfikacji,

Ramka 5. Przykładowy opis punktu 4 Porozumienia o partnerstwie: *The qualification(s) covered by this Memorandum of Understanding*

POLE: Qualification

KOMENTARZ: Pole wskazuje, że poniższy opis dotyczy kwalifikacji nr 1, która jest przedmiotem porozumienia. Jeśli mobilność obejmuje uczestników z różnych zawodów (lub kwalifikacji) – należy wypełnić kolejne wiersze dla każdej kwalifikacji objętej mobilnością.

POLE: Country

KOMENTARZ: Nazwa kraju, w którym uczy się uczestnik mobilności

POLE: Title of qualification

KOMENTARZ: Tytuł kwalifikacji, której mobilność dotyczy.

PRZYKŁAD: E13 Qualification: Designing of local computer networks and administration networks

POLE: EQF level (if appropriate)

KOMENTARZ: Poziom kwalifikacji odniesiony do poziomu Europejskiej Ramy Kwalifikacji. Europejska Rama Kwalifikacji składa się z 8 poziomów. Poziom 1 to poziom najniższy (np. świadectwo ukończenia szkoły podstawowej), poziom 8 to poziom najwyższy (np. doktorat).

PRZYKŁAD: 4

POLE: NQF level (if appropriate)

KOMENTARZ: Poziom w krajowej ramie kwalifikacji. Polska Rama Kwalifikacji (PRK) została wdrożona na mocy ustawy o Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji*. W PRK, podobnie jak w Europejskiej Ramie Kwalifikacji, wyróżniono osiem poziomów kwalifikacji. Dyplom technika co do zasady został określony na poziomie 4. PRK, natomiast dyplomy potwierdzające kwalifikacje zawodowe, które można uzyskać po ukończeniu zasadniczej szkoły zawodowej zostały określone, co do zasady, na poziomie 3. PRK.

PRZYKŁAD: 4

POLE: Unit(s) of learning outcomes for the mobility phases (refer to enclosure in the annex, if applicable)

KOMENTARZ: Opis jednostek efektów uczenia się dla celów mobilności – można dołączyć w załączniku lub opisać bezpośrednio w tabeli. Sposób projektowania efektów uczenia się oraz jednostek efektów uczenia się dla celów mobilności zostały przedstawione w rozdziale 6 niniejszej publikacji.

PRZYKŁAD: Annex 1

lub:

- projektowanie lokalnych sieci komputerowych typu Ethernet;
- instalowanie lokalnych sieci typu Ethernet;
- konfigurowanie i testowanie lokalnych sieci komputerowych;
- administrowanie usługami serwerowymi w sieciach komputerowych.

POLE: Enclosures in annex – please tick as appropriate

KOMENTARZ: W polu należy wskazać, jakie dokumenty zostały dołączone do porozumienia.

PRZYKŁAD: Zaznaczono, że został dołączony opis jednostek efektów uczenia się dla celów mobilności.

- Europass Certificate Supplement
- The learning outcomes associated with the qualification
- Description of the unit(s) of learning outcomes for the mobility – Annex 1
- Other:

* USTAWA z dnia 22 grudnia 2015 r. o Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji. [Dz. U. z poz. 64, 1010].

dokumentowania, walidacji i uznania uzyskanych efektów uczenia się. **Porozumienie o programie zajęć przygotowuje się indywidualnie dla każdego uczestnika mobilności.**

Porozumienie o programie zajęć zawiera:

- dane adresowe i kontaktowe organizacji wysyłającej oraz organizacji przyjmującej i pośredniczącej (jeśli występuje), a także dane uczestnika mobilności³ **(punkt 1)**;
- czas trwania mobilności **(punkt 2)**;
- opis kwalifikacji uczestnika zdobytych przed rozpoczęciem mobilności, obejmujący: nazwę kwalifikacji, poziom kwalifikacji odniesiony do poziomów Europejskiej Ramy Kwalifikacji – ERK (ang. EQF) oraz do krajowej ramy kwalifikacji – KRK (ang. NQF), opis uzyskanych efektów uczenia się z uwzględnieniem wiedzy, umiejętności i kompetencji **(punkt 3)**;
- opis efektów uczenia się pogrupowanych w zestawy efektów/jednostki efektów dla celów mobilności **(punkt 4)**. Należy zwrócić uwagę, aby zakładane efekty uczenia się były zrozumiałe dla wszystkich zaangażowanych stron. W tym miejscu opisujemy również zakres zadań zawodowych realizowanych w trakcie stażu. W porozumieniu można też wskazać liczbę punktów ECVET, jaką osoba ucząca się uzyska po zakończeniu mobilności. Punkty ECVET należy wskazać tylko wtedy, jeżeli partnerzy uznają, że będą one stanowiły wartość dodaną i zdecydują się je zastosować. Na chwilę obecną nie ma obowiązku stosowania punktów ECVET, nawet jeżeli wskazano, że w projekcie będzie wykorzystywany system ECVET;
- metody oceny (weryfikacji) i sposób dokumentowania uzyskanych efektów uczenia się oraz osoby odpowiedzialne i czas weryfikacji osiągnięć **(punkt 5)**. Szczegółowy opis procesu weryfikacji (metody, kryteria, indywidualna karta oceny), jak również wzór dokumentu potwierdzającego uzyskane efekty uczenia się (np. Indywidualny wykaz osiągnięć) można dołączyć w załączniku. Metody oceny (np. obserwacja, rozmowa, projekt, prezentacja, test) powinny pozwalać na jednoznaczną weryfikację uzyskanych efektów uczenia się (np. efekt został/nie został osiągnięty). Indywidualny wykaz osiągnięć powinien potwierdzać tylko uzyskane przez ucznia efekty, a nie wszystkie efekty założone w Porozumieniu o programie zajęć;
- przebieg procesu walidacji i uznania efektów uczenia się, osoby odpowiedzialne, metody i czas walidacji **(punkt 6)**. Należy opisać sposób, w jaki nastąpi walidacja efektów uczenia się uzyskanych w trakcie mobilności oraz to, jak efekty zostaną uznane po powrocie do kraju. W procesie walidacji nie powinno się zakładać przeprowadzenia weryfikacji potwierdzonych już za granicą efektów uczenia się (tzn. nie powinno się przeprowadzać dodatkowego egzaminu po powrocie uczniów do kraju). Walidacja powinna raczej dotyczyć analizy dokumentacji sporządzonej przez ucznia, lub opiekuna praktyk w trakcie trwania mobilności (np. analiza indywidualnej karty oceny, Indywidualnego wykazu osiągnięć, dzienniczka praktyk, projektów wykonanych w trakcie mobilności, prezentacji, dokumentacji fotograficznej lub filmowej, opinii opiekuna praktyk);
- podpisy przedstawicieli organizacji: wysyłającej, przyjmującej i pośredniczącej (jeśli występuje) oraz uczestnika stażu, a w przypadku uczestników niepełnoletnich również ich rodziców lub opiekunów prawnych **(punkt 7)**;
- podobnie jak Porozumienie o partnerstwie, Porozumienie o programie zajęć również przewiduje możliwość dołączenia załączników.

³ W przypadku uczestników niepełnoletnich należy podać dane ich rodziców lub opiekunów prawnych.

W Ramce 6 przedstawiono sposób wypełnienia części 3-6 Porozumienia o programie zajęć.

Ustalenia dotyczące programu stażu oraz podpisanie ww. porozumień przed jego rozpoczęciem mają przyczynić się do zapewnienia wysokiej jakości mobilności. Wszystkie

zaangażowane strony: organizacja wysyłająca, przyjmująca i pośrednicząca, a także sam uczestnik przed rozpoczęciem stażu muszą podpisać również Zobowiązanie do zapewnienia jakości mobilności (wzór dostępny na stronie: <http://erasmus-plus.org.pl/dokumenty/ksztalcenie-i-szkolenia-zawodowe/>).

Ramka 6. Przykład wypełnienia punktów 3-6 Porozumienia o programie zajęć

PUNKT 3. Kwalifikacje uczestnika – z uwzględnieniem informacji o jego postęпах (wiedza, umiejętności i kompetencje już zdobyte)

POLE: Nazwa kwalifikacji posiadanych przez uczestnika (prosimy również podać nazwę w języku partnerstwa, jeśli ma to zastosowanie)

KOMENTARZ: W tym polu należy wskazać kwalifikacje związane z dziedziną mobilności, które uczestnik mobilności już uzyskał (albo jest w trakcie zdobywania).

PRZYKŁAD: Uczeń III klasy technikum informatycznego, po ukończeniu kwalifikacji E12 – Montaż i eksploatacja komputerów osobistych oraz urządzeń peryferyjnych, w trakcie realizacji kwalifikacji E13 – Projektowanie lokalnych sieci komputerowych i administrowanie sieciami.

POLE: Poziom ERK (jeśli dotyczy)

KOMENTARZ: Poziom kwalifikacji odniesiony do poziomów Europejskiej Ramy Kwalifikacji. Szerzej patrz opis tego pola w Ramce 5 dotyczącej Porozumienia o partnerstwie.

PRZYKŁAD: 4.

Ramka 6. Przykład wypełnienia punktów 3-6 Porozumienia o programie zajęć

POLE: Poziom KRK (jeśli dotyczy)

KOMENTARZ: Poziom kwalifikacji według Polskiej Ramy Kwalifikacji. Szerzej patrz opis tego pola w Ramce 5 dotyczącej Porozumienia o partnerstwie.

PRZYKŁAD: 4.

POLE: Informacja na temat postępów uczestnika w odniesieniu do ścieżki kształcenia (informacja nt. posiadanej wiedzy, umiejętności i kompetencji może być przedstawiona w załączniku)

KOMENTARZ: W polu należy opisać efekty uczenia się osiągnięte przed rozpoczęciem mobilności w kategoriach wiedzy, umiejętności i kompetencji (zgodnie z programem nauczania). Można dołączyć je również w załączniku.

PRZYKŁAD: Załącznik 2

lub:

Uczeń:

- określa prawa i obowiązki pracownika oraz pracodawcy w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy;
- wyjaśnia zasadę działania interfejsów komputera osobistego;
- wymienia funkcje i przestrzega zasad działania poszczególnych elementów jednostki centralnej komputera;
- ... *[wiedza]*
- organizuje stanowisko pracy zgodnie z obowiązującymi wymaganiami ergonomii, przepisami bezpieczeństwa i higieny pracy, ochrony przeciwpożarowej i ochrony środowiska;

- przestrzega zasad bezpieczeństwa i higieny pracy oraz stosuje przepisy prawa dotyczące ochrony przeciwpożarowej i ochrony środowiska;
- montuje komputer osobisty z podzespołów;
- modernizuje i rekonfiguruje komputery osobiste;
- instaluje i aktualizuje systemy operacyjne i aplikacje;
- ... *[umiejętności]*
- korzysta z obcojęzycznych źródeł informacji;
- formułuje krótkie i zrozumiałe wypowiedzi oraz komunikuje się w języku angielskim w środowisku pracy;
- ... *[kompetencje]*.

POLE: Załączniki

KOMENTARZ: W polu należy wskazać, jakie dokumenty zostały dołączone do porozumienia.

PRZYKŁAD: Zaznaczono, że został dołączony opis jednostek efektów uczenia się osiągniętych przez uczestnika przed rozpoczęciem mobilności.

- Suplement do Dyplomu/Świadectwa Europass
- Europass CV
- Europass Mobilność
- Paszport Językowy Europass
- Europejski Paszport Umiejętności
- [Jednostka/i] efektów uczenia się już osiągniętych przez uczestnika – Załącznik 2
- Inne: jakie?

PUNKT 4. Opis efektów uczenia się, które mają zostać osiągnięte podczas mobilności

POLE: Nazwa jednostki (jednostek)/grup efektów uczenia się/ części jednostek, które mają być osiągnięte

KOMENTARZ: W tym polu należy wymienić jednostki efektów uczenia się, które mają zostać osiągnięte w trakcie trwania mobilności. Można dołączyć je w postaci załącznika, podobnie jak w Porozumieniu o partnerstwie.

PRZYKŁAD: Załącznik 1

lub {jak w Porozumieniu o partnerstwie}:

- projektowanie lokalnych sieci komputerowych typu Ethernet;
- instalowanie lokalnych sieci komputerowych typu Ethernet;
- konfigurowanie i testowanie lokalnych sieci komputerowych;
- administrowanie usługami serwerowymi w sieciach komputerowych.

Ramka 6. Przykład wypełnienia punktów 3-6 Porozumienia o programie zajęć

POLE: Liczba punktów ECVET, które mają zostać zaliczone podczas mobilności (jeśli dotyczy)

KOMENTARZ: Punkty ECVET należy wskazać tylko jeżeli partnerzy uznają, że będą one stanowiły wartość dodaną i zdecydują się je zastosować. Punkty ECVET nie są obowiązkowym elementem projektu mobilności wykorzystującego system ECVET.

Punkty ECVET mogą dostarczać dodatkowych informacji o kwalifikacji i jednostkach efektów uczenia się. Zgodnie z *Zaleceniem ECVET* punkty ECVET powinno się przydzielać w dwóch etapach. Najpierw przypisuje się punkty całej kwalifikacji, a następnie jednostkom efektów uczenia się.

Etap 1. Przypisanie punktów do całej kwalifikacji odbywa się według kryterium czasu trwania procesu kształcenia dla danej kwalifikacji. **Efektom uczenia się uzyskiwanym w ciągu rocznego cyklu formalnego kształcenia i szkolenia zawodowego w pełnym wymiarze godzin odpowiada 60 punktów ECVET.** W praktyce powinno to oznaczać, że wszystkim efektom uczenia się, które są realizowane w trakcie mobilności trwającej miesiąc, przypisuje się około 6 punktów ECVET.

Etap 2. Przypisanie punktów do jednostek efektów uczenia się wyodrębnionych w kwalifikacji odbywa się przez określenie względnej wagi tych jednostek. *Zalecenie ECVET* wskazuje, że względną wagę jednostki można określić zgodnie z następującymi kryteriami, traktowanymi samodzielnie lub łącznie:

- względne znaczenie efektów uczenia się tworzących daną jednostkę dla uczestnictwa w rynku pracy, aktywnej roli w życiu społecznym, możliwości zdobycia w przyszłości kwalifikacji wyższego poziomu;
- trudność, zakres i objętość efektów uczenia się w ramach danej jednostki efektów uczenia się;
- wysiłek, jaki uczący się musi włożyć w zdobycie wiedzy, umiejętności lub kompetencji wymaganych w ramach danej jednostki [nakład pracy potrzebny do uzyskania efektów uczenia się zapisanych w wymaganiach dla danej jednostki].

Należy zaznaczyć, że nie ma jednego ustalonego sposobu określania wag jednostek efektów uczenia się w kwalifikacji, a tym samym nie ma jednego „właściwego” podejścia do określania liczby punktów ECVET. Partnerzy mogą więc określić sposób alokacji punktów ECVET, który najbardziej odpowiada potrzebom ich projektu. Powinno się natomiast przestrzegać zasady, że efektem uczenia się, uzyskiwanym w ciągu rocznego cyklu formalnego kształcenia i szkolenia zawodowego w pełnym wymiarze godzin odpowiada 60 punktów ECVET.

PRZYKŁAD: Nie dotyczy [jeżeli w projekcie nie są stosowane]

POLE: Efekty uczenia się, które mają zostać osiągnięte

KOMENTARZ: W polu należy opisać efekty uczenia się, które mają zostać osiągnięte w trakcie trwania stażu – formułowanie efektów uczenia się dla celów mobilności zostało opisane w rozdz. 6 niniejszej publikacji. Opis można dołączyć jako załącznik.

PRZYKŁAD: Załącznik 1

POLE: Opis działań szkoleniowych (np. miejsce szkolenia, zadania uczestnika, kursy)

KOMENTARZ: W polu należy podać miejsce odbywania stażu i wymienić zadania zawodowe realizowane w trakcie mobilności. Można dołączyć je w załączniku.

PRZYKŁAD: Załącznik 3

lub:

Miejsce odbywania stażu:

„IT- NET” – firma z branży IT zajmująca się projektowaniem, instalacją i konfiguracją sieci LAN

Czterotygodniowa praktyka zawodowa została podzielona na: dwutygodniową praktykę w zespole projektowym firmy „IT-NET”, w ramach której uczestnicy nabędą wiedzę, umiejętności i kompetencje w zakresie projektowania i instalacji sieci ethernetowej LAN, oraz dwa tygodnie pracy w zespole zajmującym się konfiguracją urządzeń sieciowych i usług serwerowych. W trakcie mobilności uczestnicy będą realizować następujące zadania zawodowe:

- projektowanie sieci ethernetowej LAN;
- instalacja sieci ethernetowej LAN: instalacja okablowania, gniazd, szaf rackowych i urządzeń sieciowych;
- konfiguracja urządzeń sieciowych i hostów w sieci, instalacja i konfiguracja systemów serwerowych;
- zakładanie i konfigurowanie kont użytkowników, administrowanie usługami serwerowymi w sieci.

POLE: Załączniki

KOMENTARZ: W polu należy wskazać, jakie dokumenty zostały dołączone do Porozumienia o programie zajęć.

PRZYKŁAD:

- Opis jednostki (jednostek)/grup efektów uczenia się, których dotyczy mobilność – Załącznik 1
- Opis działań szkoleniowych – Załącznik 3
- Indywidualny plan rozwoju uczestnika za granicą
- Inne:

Ramka 6. Przykład wypełnienia punktów 3-6 Porozumienia o programie zajęć

PUNKT 5. Ocena i dokumentowanie

POLE: Osoba (osoby) odpowiedzialna za ocenę efektów uczenia się osiągniętych przez uczestnika

Imię i nazwisko:

KOMENTARZ: „Ocena” w punkcie 5 porozumienia dotyczy metod weryfikacji, tzn. tego, czy osoba ucząca się uzyskała zakładane efekty uczenia się, a nie sposobu wystawiania oceny. W tym polu należy podać nazwiska osoby/osób odpowiedzialnych za weryfikację efektów uczenia się. Najczęściej jest to tutor w firmie, ale może to być kilka osób, np. tutor + opiekun ze strony organizacji wysyłającej lub komisja składająca się z kilku osób.

POLE: Organizacja, stanowisko:

KOMENTARZ: Należy podać nazwę instytucji przyjmującej i stanowisko/stanowiska osób odpowiedzialnych za weryfikację uzyskanych efektów uczenia się.

POLE: Ocena efektów uczenia się

Data oceny dd/mm/rrrr

KOMENTARZ: Weryfikacja osiągniętych efektów uczenia się zwykle odbywa się systematycznie w trakcie trwania stażu np. na podstawie karty obserwacji (indywidualnej karty oceny), ale podsumowanie i ostateczna ocena uzyskanych efektów uczenia się najczęściej ma miejsce ostatniego dnia stażu.

Metoda:

KOMENTARZ: W polu należy wpisać metody weryfikacji efektów uczenia się. Jeśli jednostki efektów uczenia się zostały opisane w oddzielnym załączniku, to w tym samym załączniku można uwzględnić również: metody weryfikacji/oceny oraz osoby odpowiedzialne za weryfikację uzyskiwanych efektów uczenia się. Wówczas można odwołać się do tego samego załącznika.

Dla wymienionych w Porozumieniu o programie zajęć efektów uczenia się dobieramy najbardziej odpowiednie metody weryfikacji, w zależności od tego, czy sprawdzamy efekt w obszarze wiedzy, umiejętności czy kompetencji.

PRZYKŁAD: Załącznik

Lub:

Przykładowe metody weryfikacji efektów uczenia się:

- bieżąca obserwacja pracy w trakcie trwania mobilności – szczególnie polecana dla sprawdzenia efektów uczenia się z obszaru umiejętności;
- projekt realizowany w trakcie trwania mobilności, prezentacja projektu – metoda aktywna, bardzo przydatna dla sprawdzenia umiejętności praktycznych, a także umiejętności planowania pracy, umiejętności pracy w zespole (projekty zespołowe);
- test sprawdzający – dla sprawdzenia efektów uczenia się z obszaru wiedzy;
- test praktyczny – może być wykorzystany na każdym etapie realizacji mobilności dla sprawdzenia efektów z obszaru umiejętności praktycznych;
- prezentacja umiejętności, prezentacja projektu – metoda polecana zarówno na etapach pośrednich realizacji mobilności, jak i na podsumowanie stażu;
- rozmowa w trakcie realizacji zadań zawodowych, rozmowa podsumowująca – pozwala na zweryfikowanie efektów uczenia się z obszaru wiedzy, umiejętności i kompetencji; metoda szczególnie polecana dla sprawdzenia efektów z obszaru kompetencji językowych.

POLE: Kiedy i w jaki sposób ocena zostanie udokumentowana?

KOMENTARZ: W tym polu należy podać sposób i czas udokumentowania osiągniętych efektów uczenia się. Instytucja przyjmująca powinna potwierdzić uzyskane efekty uczenia się za pomocą Indywidualnego wykazu osiągnięć (nazwisko i imię uczestnika, miejsce odbywania stażu, liczba godzin, termin odbywania stażu, jednostki efektów uczenia się i uzyskane efekty, data zakończenia stażu i podpisy osób dokonujących oceny uzyskanych efektów oraz pieczętka instytucji przyjmującej).

PRZYKŁAD: Indywidualny wykaz osiągnięć potwierdzony przez instytucję przyjmującą i wydany w ostatnim dniu trwania stażu oraz Europass-Mobilność (patrz: Rozdział 8).

Ramka 6. Przykład wypełnienia punktów 3-6 Porozumienia o programie zajęć

POLE: Prosimy załączyć

KOMENTARZ: W polu należy wskazać, jakie dokumenty zostały dołączone do porozumienia.

PRZYKŁAD: Zaznaczono, że został dołączony Indywidualny wykaz osiągnięć.

- Szczegółowy opis procesu oceny (np. metody, kryteria, formularz)
- Wzór dokumentu, w którym wykazane zostaną osiągnięte efekty uczenia się (np. Indywidualny wykaz osiągnięć lub certyfikat Europass Mobilność) – **Indywidualny wykaz osiągnięć i Europass-Mobilność**
- Indywidualny plan rozwoju uczestnika za granicą
- Inne: jakie?

PUNKT 6. Walidacja i uznanie

POLE: Osoba (osoby) odpowiedzialne za walidację efektów uczenia się osiągniętych przez uczestnika za granicą

Imię i nazwisko:

Organizacja, stanowisko:

KOMENTARZ: Najczęściej jest to osoba odpowiedzialna za organizację praktyk zawodowych w szkole – kierownik szkolenia praktycznego

Metodą walidacji jest najczęściej analiza dokumentów mająca na celu sprawdzenie, czy uzyskane efekty są zgodne z efektami zaplanowanymi w Porozumieniu o programie zajęć.

PRZYKŁAD:

Data: (po powrocie do kraju)

Metoda:

Analiza dokumentów potwierdzających zdobycie przez ucznia efektów uczenia się (portfolio).

POLE: Przebieg procesu walidacji efektów uczenia się

KOMENTARZ: W tym polu należy opisać, jak po powrocie do kraju będzie przebiegać proces walidacji, którego efektem końcowym będzie uznanie osiągnięć (zaliczenie praktyk).

PRZYKŁAD:

- Analiza dokumentów zgromadzonych w portfolio;
- Porozumienie o programie zajęć;
- dzienniczek praktyk;
- indywidualna karta oceny;
- certyfikat ukończenia mobilności, Indywidualny wykaz osiągnięć, Europass-Mobilność;
- sprawozdanie ucznia po ukończeniu stażu zagranicznego;
- dokumentacja fotograficzna, filmowa, prezentacje;
- opinia opiekuna praktyk.

POLE: Osoba (osoby) odpowiedzialne za uznanie efektów uczenia się osiągniętych przez uczestnika za granicą

Imię i nazwisko:

Organizacja, stanowisko:

KOMENTARZ: Osobą odpowiedzialną za uznanie efektów uczenia się osiągniętych w trakcie mobilności jest dyrektor instytucji wysyłającej.

POLE: Przebieg procesu uznania efektów uczenia się

KOMENTARZ: Jeśli planujemy uznać uzyskane efekty uczenia się za pomocą dokumentu Europass-Mobilność, należy wypełnić Tabelę 5A lub Tabelę 5B albo obydwie te tabelę. Wypełnianie dokumentów Europass-Mobilność zostało opisane w rozdziale 8 niniejszej publikacji.

PRZYKŁAD:

- dokument Europass-Mobilność wydany po zakończeniu stażu;
- ocena na świadectwie ukończenia klasy III technikum (wpis do arkusza ocen);
- zaświadczenie o ukończeniu praktyki zawodowej/stażu zawodowego.

POLE: Proces walidacji

Data: dd/mm/rrrr

Metoda:

KOMENTARZ: Walidacja powinna odbyć się niezwłocznie po powrocie uczestników ze stażu.

5.3. Współpraca z partnerem w trakcie realizacji mobilności

Dla zagwarantowania wysokiej jakości projektu mobilności niezbędny jest bieżący kontakt instytucji partnerskich, monitorowanie przebiegu stażu na każdym etapie jego realizacji, a także odpowiedni podział zadań. Poniżej przedstawiamy listę zadań do wykonania oraz wskazujemy, które instytucje powinny być za nie odpowiedzialne:

- przydzielenie uczestników (uczniów) do zakładów pracy, w których będzie odbywać się staż zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami zawartymi w Porozumieniu o programie zajęć oraz indywidualnymi potrzebami i możliwościami uczestników (odpowiedzialne: instytucja wysyłająca oraz instytucja przyjmująca);
- przydzielenie uczestnikom tutorów/opiekunów merytorycznych w zakładach pracy (odpowiedzialna: instytucja przyjmująca);
- zapoznanie uczestników z zakresem zadań zawodowych i obowiązków na stanowiskach pracy odpowiadających ustalonym efektom uczenia się określonym w Porozumieniu o programie zajęć (instytucja przyjmująca);
- zapewnienie uczestnikom mobilności dostępu do odpowiednich pracowni oraz wyposażenia, sprzętu, materiałów, aby mogli uzyskać przewidziane efekty uczenia się (instytucja przyjmująca);
- zapoznanie uczestników z metodami i kryteriami weryfikowania uzyskiwanych efektów uczenia się, określenie czasu przeprowadzenia weryfikacji oraz wskazanie osoby odpowiedzialnej za to zadanie (odpowiedzialny: wszystkie instytucje partnerskie);
- wpieranie uczestników w pokonywaniu barier komunikacyjnych i językowych (wszystkie instytucje partnerskie: opiekun ze strony instytucji wysyłającej przebywający z grupą w trakcie trwania stażu, nauczyciel ze strony instytucji pośredniczącej, prowadzący szkolenie językowo-kulturowe w pierwszym tygodniu stażu, tutor ze strony instytucji przyjmującej, będący w stałym kontakcie z uczestnikami stażu);
- wspieranie uczestników w aklimatyzowaniu się w nowym, kulturowo odmiennym środowisku (wszystkie instytucje partnerskie);
- uzgodnienie metody komunikowania się pomiędzy uczestnikiem a instytucjami partnerskimi (wszystkie instytucje partnerskie);
- udzielanie wsparcia psychologicznego związanego z rozłąką z rodziną i swoim środowiskiem (instytucja wysyłająca);
- ustalenie metody monitorowania przebiegu stażu (wszystkie instytucje partnerskie);
- bieżące weryfikowanie uzyskiwanych efektów uczenia się (instytucja przyjmująca z ewentualnym uzgodnionym udziałem instytucji partnerskich);
- przygotowanie dokumentacji potwierdzającej uzyskane efekty uczenia się, m.in. Indywidualny wykaz osiągnięć, Europass-Mobilność (instytucja przyjmująca z udziałem innych instytucji partnerskich).

6. Formułowanie efektów uczenia się dla celów mobilności

Formułowanie efektów uczenia się dla celów mobilności stanowi jedno z najważniejszych działań w ramach projektu, dlatego jego realizacja musi zostać odpowiednio przygotowana i skonsultowana przez partnerów. W broszurze ECVET [FRSE 2014]⁴ zawarto podstawowe informacje dotyczące procesu formułowania efektów uczenia się zgodnie z założeniami ECVET (strony 32-35). Niniejszy rozdział stanowi rozwinięcie treści przedstawionych w tamtym materiale.

Dobrym i często stosowanym przez polskich beneficjentów rozwiązaniem jest wykorzystywanie efektów kształcenia⁵ zapisanych w **podstawach programowych kształcenia w zawodach** (PPKZ) jako punktu odniesienia przy definiowaniu efektów dla celów mobilności.

Projektując efekty uczenia się z wykorzystaniem PPKZ, należy zadbać, aby były one dostosowane do okresu mobilności (czy staż odbywać się będzie w ramach roku szkolnego, czy w ramach przerwy wakacyjnej), czasu trwania (większość praktyk trwa 2-4 tygodnie) oraz możliwości organizacyjnych instytucji przyjmujących. Ponadto, zaprojektowane efekty uczenia się do celów mobilności powinny być mierzalne, to znaczy sformułowane tak, aby ich weryfikacja była obiektywna i jednoznaczna (tzn. aby można było jednoznacznie stwierdzić, czy efekt został osiągnięty).

W przypadku, gdy szkoła realizuje mobilność w ciągu roku szkolnego, w ramach zaplanowanych obowiązkowych praktyk zawodowych, efekty uczenia się przewidziane do uzyskania za granicą muszą się odnosić do PPKZ, zgodnie ze szkolnym

programem praktyk zawodowych. **Nie oznacza to jednak, że trzeba powielać w projekcie mobilności wszystkie efekty uczenia się wynikające z podstawy programowej dla danej kwalifikacji lub w obrębie jednej umiejętności w danej kwalifikacji. PPKZ zawiera efekty uczenia się bardzo obszerne, których realizacja wymaga znacznie dłuższego czasu niż możliwy jest w ramach praktyk zagranicznych.** Formułowanie zbyt ogólnych efektów uczenia się może zakłócić przebieg mobilności oraz podważać jej wiarygodność. Po pierwsze, ogólne efekty uczenia się mogą być odmiennie zinterpretowane przez partnerów oraz uczniów, co może prowadzić do nieporozumień w trakcie realizacji projektu. Po drugie, do zbyt ogólnych efektów uczenia się bardzo trudno dobrać adekwatne metody weryfikacji, które mogą zostać zastosowane w trakcie projektów mobilności. Po trzecie, bardzo obszerne zapisy mogą obniżyć wiarygodność odbytego stażu – jeżeli dokumenty wystawione po odbyciu praktyki odnoszą się do efektów, których uzyskanie zajmuje bardzo dużo czasu, może to wtedy rodzić obawę wśród pracodawców chcących zatrudnić uczniów, czy praktyka zawodowa za granicą rzeczywiście doprowadziła do przyrostu kompetencji. Ta sytuacja może obniżyć motywację uczniów, jeżeli od samego początku wiadomo, że efekty uczenia się zapisane w Porozumieniu o programie zajęć są niemożliwe do uzyskania w trakcie wyjazdu zagranicznego.

Jeśli mobilność realizowana jest niezależnie od praktyk krajowych (np. w okresie wakacji), wskazane jest, aby program stażu obejmował efekty wykraczające poza PPKZ, bądź też rozszerzał zakres efektów uczenia się wynikających z podstawy programowej (doskonalenie umiejętności już nabytych w cyklu kształcenia). Taka mobilność ma wtedy dużą wartość dodaną dla uczącego się, gdyż pozwala zdobyć kompetencje, których nie można uzyskać na lokalnym lub krajowym rynku pracy.

4 System ECVET. Podstawowe informacje oraz wskazówki dotyczące organizowania mobilności edukacyjnych. Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2014: http://www.eksperciecvet.org.pl/img/eksperciecvet/Mfile/file/149/ecvet_broszura.pdf.

5 Przez efekty kształcenia w PPKZ należy rozumieć efekty uczenia się. Efekty kształcenia oraz efekty uczenia się traktowane są w niniejszym materiale jako synonimy.

Kolejnym zagadnieniem wartym zasygnalizowania są możliwości organizacyjne instytucji przyjmujących (najczęściej zagranicznych pracodawców). Jest to szczególnie ważne dla zawodów dwu- lub trójkwalifikacyjnych ujętych w PPKZ. Bardzo trudno na krajowym czy europejskim rynku pracy znaleźć przedsiębiorstwo, w którym realizowane są zadania zawodowe wchodzące w zakres różnych kwalifikacji. Zwykle firmy specjalizują się w określonym obszarze, zatem często niemożliwa jest realizacja wszystkich efektów kształcenia z całej podstawy programowej u jednego pracodawcy. Jeszcze bardziej istotnym ograniczeniem uniemożliwiającym realizację efektów kształcenia objętych wieloma kwalifikacjami jest krótki czas trwania mobilności (najczęściej 3-4 tygodnie). Ponadto należy wziąć pod uwagę fakt, że na etapie realizacji praktyk (klasa III lub II) wiele treści wynikających z podstawy programowej nie zostało jeszcze zrealizowanych w szkole (dotyczy ostatniej kwalifikacji), trudno więc wymagać, aby w trakcie mobilności te efekty zostały w pełni uzyskane przez uczniów.

Z powyższych powodów efekty kształcenia ujęte w PPKZ powinny być odpowiednio uszczegółowione dla celów mobilności edukacyjnych. W Ramce 7 pokazano kilka przykładowych zapisów wraz z komentarzami.

Projektując efekty uczenia się, warto pamiętać, że nie istnieje jeden wzór ich opisu na potrzeby mobilności edukacyjnych. W każdym kraju lub instytucji efekty uczenia się mogą być zapisane w nieco inny sposób. Mogą być one definiowane na innym poziomie ogólności i w innym celu (np. dla wykonywania konkretnych zadań zawodowych, procesu dydaktycznego lub dla przeprowadzania egzaminów). Partnerzy muszą sami uzgodnić i zapisać efekty uczenia się, które zostaną osiągnięte

i uznane podczas mobilności. W tym celu potrzebne są konsultacje i wzajemne rozmowy.

Formułując efekty uczenia się, warto uwzględnić poniższe wskazówki:

- dla jednego efektu uczenia się należy zastosować jeden czasownik operacyjny;
- formułując efekty uczenia się, należy koncentrować się na rezultatach uczenia się, a nie jego przebiegu;
- należy unikać wieloznacznych czasowników, takich jak: wie, rozumie, potrafi, które są niemierzalne i trudno zweryfikować, czy zapisany za ich pomocą efekt uczenia się został uzyskany. Warto wykorzystać inne czasowniki, takie jak: wymienia, definiuje, opisuje, demonstruje, wykonuje itp. Pomocne w doborze czasowników może być przyjęcie wspólnej taksonomii (np. Blooma);
- efekty powinny wyraźnie wskazywać, jakiej wiedzy, umiejętności i kompetencji należy wymagać od uczących się po zakończeniu mobilności;
- należy sprawdzić, czy poziom szczegółowości opisu efektów uczenia się odpowiada celowi mobilności oraz czy dane efekty są możliwe do uzyskania podczas mobilności;
- należy upewnić się, że efekty uczenia się są tak samo rozumiane przez wszystkich partnerów projektu.

System ECVET zakłada łączenie efektów uczenia się w jednostki (zestawy) efektów uczenia się. Zestawy mogą powstawać przez połączenie efektów uczenia się według różnych kryteriów:

- odnoszą się do wykonania określonego zadania zawodowego (farbowanie włosów, pieczenie chleba, sporządzanie sprawozdań finansowych);

- mogą być one częścią określonej specjalizacji (grafika komputerowa, bezpieczeństwo sieci komputerowych, robotyka, rachunkowość korporacji międzynarodowych);
- odnoszą się do kategorii efektów uczenia się: wiedzy, umiejętności, kompetencji społecznych (kompetencje personalne i społeczne, praca w grupie);
- są związane z produktem lub techniką produkcji.

Nazwa zestawu efektów uczenia się powinna stanowić syntetyczną charakterystykę zawartych w niej efektów, powinna

być możliwie krótka, choć nie powinno się używać skrótów. Jeśli jest to możliwe, nazwa powinna opierać się na rzeczowniku odczasownikowym, np. sporządzanie, naprawianie, przechowywanie, diagnozowanie.

W ramach realizowanej mobilności można zaprojektować kilka jednostek efektów uczenia się, należy jednak pamiętać, aby zaplanowane jednostki oraz zawarte w nich efekty uczenia się były możliwe do realizacji w trakcie mobilności.

Ramka 7. Formułowanie efektów uczenia się dla celów mobilności z wykorzystaniem zapisów podstaw programowych kształcenia w zawodach

PRZYKŁAD 1.: technik mechanik – kwalifikacja M.19 Użytkowanie obrabiarek skrawających

Efekty kształcenia zapisane w PPKZ

UCZEŃ:

dobiera wartości parametrów skrawania do zabiegów obróbki skrawaniem; M.19.1.[7]

KOMENTARZ:

Celem poprawnego dobrania parametrów obróbki uczeń musi wykonać zabiegi na różnych maszynach z zastosowaniem innych materiałów obróbkowych oraz narzędzi (w szczególności w zależności od materiału z jakiego wykonane jest narzędzie). Uzyskanie tego efektu wymaga od zakładu, w którym uczeń odbywa praktykę, szerokiego parku maszynowego oraz możliwości obrabiania różnych materiałów (stale, tworzywa sztuczne, drewno itp.) – w większości małych i średnich zakładów produkujących seryjnie ten wymóg jest niemożliwy do spełnienia. Czasochłonność nabywania tego efektu również jest bardzo duża, znacznie przekraczająca ramy czasowe praktyki za granicą.

Przykład uszczegółowienia efektu dla celów mobilności edukacyjnej

UCZEŃ:

dobiera wartości parametrów skrawania do zabiegów obróbki skrawaniem dla danej obrabiarki, obrabianego materiału i stosowanego narzędzia

KOMENTARZ:

W przypadku uszczegółowienia efektu uczenia się uczeń powinien dobrać parametry skrawania dla zabiegu wykonywanego w danym zakładzie, na danej maszynie i materiale obrabianym w zależności od stosowanych w zakładzie narzędzi. Wszystkie zakłady – bez względu na specyfikę – zajmujące się obróbką skrawaniem są w stanie zapewnić warunki organizacyjne do nabycia przez uczącego się określonego efektu uczenia się. Czasochłonność nabywania tego efektu jest mniejsza.

Ramka 7. Formułowanie efektów uczenia się dla celów mobilności z wykorzystaniem zapisów podstaw programowych kształcenia w zawodach

PRZYKŁAD 2.: technik żywienia i usług gastronomicznych – kwalifikacja T.6 Sporządzanie potraw i napojów

Efekty kształcenia zapisane w PPKZ

UCZEŃ:

sporządza półprodukty oraz potrawy i napoje; T.6.2.[6]

KOMENTARZ:

Aby sporządzić różnorodne półprodukty, potrawy i napoje, uczeń musi znajdować się w środowisku pracy pozwalającym na możliwość zastosowania szerokiej gamy produktów spożywczych. Nie każde miejsce odbywania praktyk pozwala na nabycie tak ogólnie opisanego efektu uczenia się. Trudno zatem byłoby przeprowadzić weryfikację nabycia efektu uczenia się przez ucznia. Ponadto, tak ogólny efekt może nie być zrozumiany w ten sam sposób przez wszystkich partnerów projektu.

Przykład uszczegółowienia efektu dla celów mobilności edukacyjnej

UCZEŃ:

sporządza charakterystyczne dla regionu półprodukty oraz potrawy i napoje

KOMENTARZ:

W przypadku zawężenia umiejętności do potraw regionalnych zwiększa się prawdopodobieństwo znalezienia odpowiedniego środowiska pracy dla ucznia. Efekt uczenia się jest również lepiej mierzalny, gdyż ogranicza się do mniejszej ilości potraw i napojów. Dzięki temu czasochłonność nabycia danego efektu uczenia się jest mniejsza, co prowadzi – w przypadku kilkutygodniowej praktyki – do zwiększenia prawdopodobieństwa osiągnięcia efektu planowanego w mobilności. Uszczegółowienie efektu uczenia się wpłynie również na lepsze jego zrozumienie przez partnerów projektu.

PRZYKŁAD 3.: technik mechatronik – kwalifikacja E.19 Projektowanie i programowanie urządzeń i systemów mechatronicznych

Efekty kształcenia zapisane w PPKZ

UCZEŃ:

projektuje układy sterowania E.19.2.[5]

KOMENTARZ:

Efekt w PPKZ sformułowany jest bardzo ogólnie i nie definiuje rodzaju układu sterowania (elektryczny, pneumatyczny, hydrauliczny, elektropneumatyczny, elektrohydrauliczny, oparty na sterownikach PLC). Efekt nie określa też rodzaju obiektów sterowanych: obrabiarka, urządzenie, proces, układ sortowania itp.

Trudno zatem stwierdzić, jakie warunki techniczne powinna spełniać firma, w której odbywać się będzie mobilność. Trudno również ustalić metodę weryfikacji tak ogólnie sformułowanego efektu uczenia się.

Przykład uszczegółowienia efektu dla celów mobilności edukacyjnej

UCZEŃ:

projektuje układy sterowania procesem produkcji czekolady w oparciu o sterowniki PLC i panele operatorskie firmy Siemens

KOMENTARZ:

Uszczegółowienie efektu uczenia się wskazuje jednoznacznie na warunki techniczne w miejscu odbywania stażu – firma posiadająca zautomatyzowane linie produkcyjne (np. fabryka czekolady). Wiadomo też, że uczeń będzie się zajmował konkretnymi układami sterowania w oparciu o konkretny typ sterowników i panel operatorski. Uszczegółowienie efektu uczenia się pozwala na ustalenie metod i kryteriów weryfikacji.

PROPONOWANA METODA WERYFIKACJI: projekt.

KRYTERIUM WERYFIKACJI: zaprojektowany układ sterowania działa poprawnie (zgodnie z założeniami).

Ramka 7. Formułowanie efektów uczenia się dla celów mobilności z wykorzystaniem zapisów podstaw programowych kształcenia w zawodach

PRZYKŁAD 4.: technik informatyk – kwalifikacja E.12 Montaż i eksploatacja komputerów osobistych oraz urządzeń peryferyjnych

Efekty kształcenia zapisane w PPKZ

UCZEŃ:

instaluje i aktualizuje systemy operacyjne i aplikacje E.12.1.(7)

KOMENTARZ:

Efekt w PPKZ nie definiuje rodzaju urządzenia, na którym są instalowane i aktualizowane systemy operacyjne (komputer PC, laptop, tablet, serwer, smartfon). Nie wskazuje też na rodzaj systemu operacyjnego (Windows, Linux, Android, iPhone OS, inne). Trudno wskazać, jakie warunki techniczne ma spełniać miejsce odbywania mobilności oraz metody weryfikacji efektu uczenia się.

Przykład uszczegółowienia efektu dla celów mobilności edukacyjnej

UCZEŃ:

- instaluje system operacyjny Android oraz aplikacje na smartfonach firmy Samsung;
- aktualizuje system operacyjny i aplikacje na smartfonach firmy Samsung.

KOMENTARZ:

Uszczegółowienie efektu uczenia się wskazuje jednoznacznie na miejsce odbywania praktyk i warunki techniczne miejsca odbywania stażu (np. punkt serwisowy firmy Samsung).

Tak sformułowany efekt pozwala na ustalenie jednoznacznej metody weryfikacji, np. obserwacja pracy lub test praktyczny. Łatwo też przyjąć kryterium weryfikacji efektu – np. zaktualizowanie systemu operacyjnego i zainstalowanie określonej aplikacji mobilnej na smartfonie Samsung Galaxy S7.

7. Weryfikacja efektów uczenia się uzyskanych w trakcie mobilności

Modelowym rozwiązaniem rekomendowanym w systemie ECVET jest przypisanie do każdego efektu uczenia się kryteriów oraz metod weryfikacji. Określenie kryteriów oraz metod weryfikacji precyzuje wymagania stawiane przed instytucjami przyjmującymi, dotyczące warunków, w jakich muszą odbyć się praktyki. Pozwalają też uczniom dowiedzieć się tego, co będą musieli wykonać i czym się wykazać, by potwierdzić uzyskanie wymaganych efektów uczenia się.

Kryteria weryfikacji powinny zostać określone na tyle szczegółowo, aby wynikało z nich jasno, jakie umiejętności, kompetencje i wiedzę nabędzie uczestnik mobilności. Na podstawie tych kryteriów dobierane są następnie metody oceny oraz sposób organizacji walidacji. Przykład projektowania kryteriów oraz metod weryfikacji został przedstawiony w Ramce 8.

Instytucja macierzysta i przyjmująca muszą wspólnie omówić zasady weryfikacji. Muszą one przede wszystkim ustalić:

- kto będzie weryfikował to, czy uczący się uzyskali efekty uczenia się;
- w jaki sposób efekty uczenia się będą weryfikowane;
- kiedy zostanie przeprowadzona weryfikacja. Uczący się powinni również wiedzieć, kiedy i w jaki sposób będzie się odbywać weryfikacja uzyskanych przez nich kompetencji – szczególnie, jeżeli metoda weryfikacji odbiega od tej stosowanej w instytucji macierzystej. Przykładowo efekty związane z obszarem BHP mogą być weryfikowane w momencie rozpoczęcia stażu – po szkoleniu stanowiskowym BHP lub pierwszego dnia pracy, inne efekty uczenia się mogą być weryfikowane w trakcie lub na zakończenie mobilności;
- w jaki sposób wyniki weryfikacji zostaną zapisane w Indywidualnym wykazie osiągnięć osoby uczącej się.

Ramka 8. Przykładowe kryteria i metody weryfikacji

EFEKT UCZENIA SIĘ

UCZEŃ:

- dobiera wartości parametrów skrawania do zabiegów obróbki skrawaniem dla danej obrabiarki, obrabianego materiału i stosowanego narzędzia

KRYTERIA I METODY (SPOSOBY) WERYFIKACJI

KRYTERIA WERYFIKACJI:

Uczeń:

- rozpoznaje zabiegi obróbkowe, materiał obrabiany oraz narzędzia stosowane podczas planowanej obróbki;
- korzysta ze źródeł informacji zawierających dane dot. doboru parametrów skrawania dla wybranego zabiegu, obrabiarki i stosowanego materiału obrabianego oraz narzędzia (katalogi, aplikacje na urządzenia mobilne, e-katalogi itp.);
- wykonuje obliczenia związane z doбором parametrów obróbki w sposób ręczny/lub przy użyciu kalkulatora parametrów/lub programu w komputerze/lub oprogramowania na obrabiarce.

METODY WERYFIKACJI (SPOSOBY):

- wywiad dot. rozpoznawania przez ucznia zabiegów, materiałów obrabianych oraz narzędzi skrawających;
- obserwacja umiejętności wykorzystania informacji zgromadzonej w źródłach danych dot. parametrów skrawania
- wykonanie obliczenia doboru parametrów, karta obliczeń parametrów.

8. Walidacja i uznawanie efektów uczenia się uzyskanych w ramach mobilności

Walidacja i uznawanie osiągnięć ma miejsce po powrocie osoby uczącej się do instytucji macierzystej. Celem walidacji jest sprawdzenie, czy efekty uczenia się zaplanowane w Porozumieniu o programie zajęć zostały osiągnięte, a proces weryfikacji efektów przebiegał zgodnie z ustaleniami. Uznawanie oznacza oficjalne potwierdzenie, że określone efekty zostały osiągnięte. Może ono na przykład przybierać formy: zaliczenia praktyk zawodowych, zaliczenia jednostki efektów uczenia się, zwolnienia z części zajęć z przedmiotu lub jednostki modułowej, nadania dodatkowego certyfikatu.

W niektórych systemach kwalifikacji proces walidacji jest tożsamy z procesem uznawania, co oznacza, że oba procesy są realizowane w ramach jednego działania. Jednak rozróżnienie pomiędzy tymi dwoma procesami jest użyteczne, również ze względu na to, że w niektórych krajach różne instytucje [władze] są za nie odpowiedzialne [szerzej patrz: FRSE 2014].

Efekty uczenia się uzyskane w ramach mobilności powinny zostać potwierdzone przez instytucję przyjmującą za pomocą **Indywidualnego wykazu osiągnięć** [IWO]. Dokument ten jest wydawany w czasie pobytu za granicą, najlepiej w ostatnim dniu stażu. Nie ma przyjętego wzoru dokumentu IWO. Partnerzy sami uzgadniają jego zawartość i wygląd. W IWO powinny się znaleźć: dane uczestnika oraz instytucji przyjmującej, czas trwania mobilności, wykaz uzyskanych efektów uczenia się potwierdzony podpisami osób i pieczętkami instytucji biorących udział w weryfikowaniu efektów uczenia się. Niektórzy beneficjenci wpisują do IWO również ocenę uzyskaną w trakcie trwania mobilności lub liczbę punktów ECVET.

Podstawą do walidacji może być np. portfolio ucznia zawierające takie dokumenty, jak: indywidualna karta oceny, dzienniczek praktyk, Indywidualny wykaz osiągnięć, wykonywane

projekty (jeśli takie występowały), dokumentacja fotograficzna lub filmowa, prezentacje.

Efektom końcowym walidacji jest uznanie zdobytych efektów uczenia się i potwierdzenie ich przez instytucję wysyłającą za pomocą: wpisu oceny na świadectwie ukończenia klasy, wpisu do arkusza ocen, wydania dokumentu Europass-Mobilność [patrz rozdział 8.1].

Dokumentem potwierdzającym odbytą mobilność i uzyskane efekty jest również **zaświadczenie** o odbyciu praktyki lub stażu zawodowego. Wiele szkół stosuje tego typu zaświadczenia dla potwierdzenia praktyk krajowych – można uwzględnić w nich również mobilność zagraniczną. Zaświadczenie takie ma dużą wartość dla pracodawcy wymagającego potwierdzenia doświadczenia zawodowego kandydatów.

8.1. Wypełnianie dokumentów Europass-Mobilność

Udokumentowanie i prezentację osiągniętych efektów uczenia się umożliwia dokument Europass-Mobilność, który jest częścią Portfolio Europass – inicjatywy Komisji Europejskiej mającej na celu zwiększenie przejrzystości kwalifikacji i umiejętności zawodowych oraz zapewnienie ich łatwiejszego rozpoznawania, dokumentowania i uznawania w poszczególnych krajach oraz na rynku pracy.

Dokument Europass-Mobilność prezentuje i potwierdza okresy nauki, szkoleń, kursów, wyjazdów typu *job shadowing*, staży lub praktyk zawodowych realizowanych w krajach UE oraz EFTA/EOG po 1 stycznia 2005 r. Przedstawia **efekty** danego wyjazdu edukacyjnego w formie opisu umiejętności

+ Certyfikaty wydawane uczniom po zakończeniu projektu

– przykłady dobrych praktyk

Zespół Szkół Licealnych i Technicznych nr 1 w Warszawie

Na podstawie indywidualnej karty oceny zostaje wydany Indywidualny wykaz osiągnięć, w którym wpisane zostają tylko te efekty uczenia się, które zostały osiągnięte w trakcie odbywania praktyk. Indywidualny wykaz osiągnięć jest potwierdzany przez pracodawcę oraz instytucję partnerską. Na koniec praktyk tutor ze strony firmy dokonuje też oceny pracy ucznia i wpisuje krótką opinię do dzienniczka praktyk.

W ramach upowszechniania rezultatów projektu, uczestnicy po powrocie do kraju przygotowują portfolio dokumentujące

przebieg stażu (dokumentacja fotograficzna, filmy, prezentacje), organizują pokazy osiągnięć dla uczniów klas młodszych.

Kierownik szkolenia praktycznego na podstawie analizowanych dokumentów dokonuje uznania osiągnięć i oceny z praktyk zawodowych na koniec roku szkolnego. Jeśli oprócz praktyki zagranicznej uczeń odbywa praktyki krajowe, ocena ta jest oceną wynikową uwzględniającą zarówno praktyki krajowe jak i zagraniczne. Uczniowie otrzymują też wpis do arkusza ocen, zaświadczenie potwierdzające odbycie praktyk zawodowych, a także dokument Europass-Mobilność.

Regionalne Centrum Edukacji Zawodowej w Nisku

Każdy z uczestników projektów mobilności otrzymuje pakiet certyfikatów po zrealizowanym stażu, co powoduje, że umiejętności, wiedza oraz kompetencje uzyskane przez uczestników są dobrze udokumentowane. Część z nich to certyfikaty, które opracowywane są obligatoryjnie, jak na przykład dokument Europass-Mobilność oraz certyfikat potwierdzający udział w mobilności. Dodatkowo, uczestnicy otrzymują certyfikaty od swoich pracodawców oraz od

partnera przyjmującego. Dokumentem uzupełniającym jest dyplom potwierdzający udział uczestnika w przygotowaniu kulturowo-językowym oraz pedagogicznym (lub w przygotowaniu z zakresu zarządzania ryzykiem), przeprowadzanym przed mobilnością. Wzory dyplomów zostały opracowane w szkole na potrzeby projektów mobilności. Certyfikaty służą do zaprezentowania umiejętności, wiedzy oraz kompetencji uzyskanych przez uczestników poprzez udział w projekcie mobilności i mogą przyczynić się do zwiększania szans naszych uczniów na rynku pracy, zarówno polskim, jak i europejskim.

zawodowych oraz językowych, komputerowych, organizacyjnych i społecznych zdobytych lub doskonalonych za granicą. Europass-Mobilność może otrzymać każda osoba, niezależnie od wieku, poziomu wykształcenia czy statusu zawodowego (nauczyciel, student, uczeń, pracownik, osoba bezrobotna). Dokument jest dostępny w języku polskim i językach obcych.

Europass-Mobilność składa się z pięciu części. Część pierwsza zawiera informacje dotyczące posiadacza dokumentu (imię i nazwisko, adres, data urodzenia, obywatelstwo). W części drugiej są zawarte informacje identyfikujące dokument, tj. nazwa organu wydającego, data wydania oraz numer dokumentu. Część trzecia przedstawia informacje na temat instytucji partnerskich: polskiej i zagranicznej, będących realizatorami (organizatorami) danej mobilności edukacyjnej. W części czwartej opisywany jest cel mobilności, etap kształcenia, w ramach którego uczestnik odbył staż lub praktykę zagraniczną oraz rodzaj dokumentu, jaki dana osoba otrzyma docelowo po ukończeniu wskazanego etapu kształcenia. W tej części należy również wskazać nazwę programu, w ramach którego zorganizowano dany wyjazd, oraz czas jego trwania.

Część piąta dokumentu prezentuje efekty danego wyjazdu edukacyjnego w formie opisu wykonywanych zadań i czynności, umiejętności zdobytych lub doskonalonych podczas mobilności oraz osiągniętych efektów uczenia się. Opis zadań i umiejętności powinien być szczegółowy i dokładnie odzwierciedlać wartość dodaną wynikającą z danego doświadczenia edukacyjnego, np. przedstawiać dokonane postępy, poziom osiągniętych umiejętności, a także zawierać (ewentualną) ocenę sprawdzianów lub testów. Część tę można przygotować w formie opisowej w oparciu o język

efektów uczenia się, wykorzystując w tym celu Tabelę 5A albo odnotować w formie punktowej, stosując system punktów ECVET lub ocenę ECVET (Tabela 5B). Formę ustalają instytucje partnerskie uczestniczące w projekcie, biorąc pod uwagę charakter oraz cele projektu.

Zarówno Tabelę 5A, jak i 5B podpisuje/pieczętuje opiekun (mentor) z instytucji przyjmującej. Nie należy umieszczać w tym miejscu pieczęci/podpisów instytucji pośredniczących.

Wypełniając Tabelę 5A, należy zwrócić szczególną uwagę na to, aby:

- informacje na temat zdobytych umiejętności zawierały opis dokonanych postępów, wskazywały poziom osiągniętych umiejętności, a także ewentualną ocenę i/lub zdane sprawdziany lub testy;
- informacje na temat zdobytych lub doskonalonych umiejętności zostały odpowiednio sformułowane, tj. językiem efektów uczenia się, i wskazywały, jakie efekty (jednostki efektów) zostały osiągnięte;
- opis czynności i nabytych umiejętności był zindywidualizowany – aby informował o osiągnięciach i postępach danego uczestnika wyjazdu;
- opis czynności i nabytych umiejętności był szczegółowy, ze wskazaniem konkretnych zadań wykonywanych podczas praktyk lub staży oraz nabytych lub doskonalonych umiejętności. Należy zwrócić uwagę, aby opis był realistyczny;
- informacje na temat zdobytych sprawności i umiejętności językowych były przygotowywane z odniesieniem do sześciostopniowej skali Europejskiego Systemu Opisu Kształcenia Językowego opracowanego przez Radę Europy.

Ramka 9. Jakich zwrotów należy unikać podczas wypełniania Tabeli 5A dokumentu Europass-Mobilność

1. PRZYKŁADY OPISU ZADAŃ I CZYNNOŚCI WYKONYWANYCH PODCZAS PRAKTYK:

„praktyka zagraniczna w zawodzie handlowiec odbywająca się w Cottbus”;

„podczas 4 tygodniowej praktyki zawodowej uczestnicy projektu zapoznali się z systemem kształcenia zawodowego w Niemczech. Uczestnicy projektu nabyli nowe doświadczenia w dziedzinie handlu”;

„sprawne wykonywanie zadań w określonym czasie”;

„do podstawowych zadań zawodowych wykonywanych przez uczestnika należały wszystkie czynności związane z kompleksową obsługą klienta”.

2. PRZYKŁADY OPISU NABYTYCH UMIEJĘTNOŚCI I KOMPETENCJI ZAWODOWYCH:

„organizacja firmy logistycznej: zakres prac, podmioty współpracujące”;

„księgowość, metody rachunkowości”;

„organizacja pracy i kierowanie małymi zakładami gastronomicznymi”;

„nabycie kwalifikacji i praktycznych umiejętności pracy w zawodzie mechanik samochodowy”.

Struktura tabeli jest więc wspólna dla odnotowania wyjazdów studentów szkół wyższych, jak i osób uczestniczących w mobilnościach zawodowych. Należy zatem odpowiednio ją dostosować do rodzaju wyjazdu właściwego dla danego projektu.

W przypadku zagranicznych mobilności zawodowych wykorzystujących założenia systemu ECVET należy:

- w rubryce 29a podać numer legitymacji uczestnika wyjazdu. W przypadku uczniów szkół ponadgimnazjalnych można wpisać numer z ewidencji szkolnej (numer stały dla danego ucznia, nie zmienia się jak w przypadku numeru legitymacji szkolnej);
- w rubryce 30b wpisać „nie dotyczy” lub wstawić kreseczkę [–];
- w rubryce 31b wypisać odpowiednio sformułowane jednostki efektów uczenia się (patrz Ramka 10);
- w rubryce 32b podać czas trwania danej jednostki efektów uczenia się (w praktyce czas trwania danego stażu lub praktyki);
- w rubryce 33b podać ocenę uzyskaną przez uczestnika wyjazdu w instytucji przyjmującej. Uwaga! Chodzi o ocenę obowiązującą w instytucji przyjmującej;
- w rubryce 34b podać przyznaną (uzgodnioną uprzednio z partnerem przyjmującym) ocenę ECVET lub liczbę punktów ECVET (rubryka 35b);
- w rubryce 36b oraz 37b wpisać „nie dotyczy” lub wstawić kreseczkę [–]. Rubryki wypełniają uczelnie wyższe dla wyjazdów studenckich;
- w rubrykach 38b, 39b, 41b oraz 42b podać dane instytucji przyjmującej i jej przedstawiciela oraz zaopatrzyć w stosowne podpisy/pieczeć;
- w rubryce 40b wpisać datę uprawomocnienia czyli datę ostatniego dnia pobytu (programu) merytorycznego za granicą lub późniejszą.

Tabela 5B służy do odnotowania:

- i. realizacji części toku studiów przez studenta w uczelni zagranicznej wyrażonego punktami ECTS (Europejskiego Systemu Akumulacji i Transferu Punktów) lub
- ii. **efektów zagranicznych mobilności zawodowych, tj. wyjazdów edukacyjnych (staże, praktyki itp.) organizowanych z wykorzystaniem założeń systemu ECVET.**

Wypełniając Tabelę 5B, należy zwrócić szczególną na to, aby:

- właściwie wskazywać/opisywać jednostki efektów uczenia się. Często spotykane określenie „praktyka zawodowa” nie jest właściwe;
- dołączona była do niej legenda (objaśnienia). We wzorze dokumentu Europass-Mobilność legenda dotyczy systemu ECTS właściwego dla wyjazdów studentów szkół wyższych. Legendę należy zatem zmodyfikować albo zaproponować własną. Objasnienia powinny dokładnie zaprezentować przyjętą w projekcie skalę ocen lub punktów ECVET;
- rubryki od 38b do 42b zawierały dane instytucji przyjmującej.

Istnieje możliwość sprawdzenia przez Krajowe Centrum Europass roboczych wersji dokumentów. Możliwe są także konsultacje z ekspertami Krajowego Zespołu Ekspertów ECVET.

Ramka 10. Przykład wypełnionego pola 31b w Tabeli 5B

Pole (31b): Nazwa przedmiotu/Jednostka efektów uczenia się

PRZYKŁAD 1:

Wykonywanie detali aluminiowych na obrabiarce sterowanej numerycznie CNC typu ...

Uczeń:

- analizuje i interpretuje dokumentację technologiczną w języku obcym;
- przestrzega zasad bhp na stanowisku pracy;
- dobiera narzędzia do wykonywanych zadań;
- ustawia punkt zerowy tokarki CNC typu...;
- mocuje materiał do obróbki;
- wykonuje operacje obróbki skrawaniem na tokarce CNC typu...;
- reaguje na komunikaty układu sterowania tokarki CNC
- przeprowadza kontrolę wymiarów przedmiotów po zakończeniu obróbki;
- wykonuje konserwację tokarki CNC typu...

Ramka 10. Przykład wypełnionego pola 31b w Tabeli 5B

PRZYKŁAD 2:

Projektuje i instaluje lokalną sieć komputerową typu Ethernet do ... hostów (np. do 30 hostów).

Uczeń:

- zapoznaje się z założeniami projektowymi: czyta dokumentację w języku angielskim, komunikuje się w języku angielskim w środowisku pracy;
- opracowuje schemat logiczny sieci adekwatnie do założeń projektowych;
- dobiera topologię fizyczną sieci Ethernet;
- projektuje rozmieszczenie punktów dystrybucyjnych;
- planuje okablowanie strukturalne poziome (i pionowe);
- planuje rozmieszczenie gniazd do podłączenia urządzeń końcowych;
- dobiera typ i kategorię kabla adekwatnie do wymagań projektowych;
- sporządza kosztorys zaprojektowanej sieci;
- dobiera narzędzia i urządzenia do montażu okablowania strukturalnego;
- montuje korytka kablowe i gniazda;
- instaluje okablowanie sieciowe;
- montuje szafy rackowe i patch-panele;
- wykonuje podłączenia okablowania do patch-paneli w szafach rackowych oraz gniazd;
- dobiera urządzenia sieciowe;
- projektuje strukturę adresów IP w sieci;
- wykonuje pomiary okablowania strukturalnego i testy sieci;
- opracowuje dokumentację powykonawczą lokalnej sieci komputerowej typu Ethernet;
- stosuje normy dotyczące okablowania strukturalnego;
- przestrzega zasad bezpieczeństwa i higieny pracy w trakcie realizacji zadań.

Przydatne źródła informacji

www.frse.org.pl

Strona Fundacji Rozwoju Systemu Edukacji, która zarządza programem Erasmus+.

www.eksperciecvet.org.pl

Strona Zespołu Ekspertów ECVET Polska zawierająca materiały w języku polskim i tłumaczenia zagranicznych dokumentów.

www.eksperciecvet.org.pl/img/eksperciecvet/Mfile/file/149/ecvet_broszura.pdf

System ECVET. Podstawowe informacje oraz wskazówki dotyczące organizowania mobilności edukacyjnych. Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2014.

www.ecvet-secretariat.eu/en

Sekretariat ECVET wspiera Komisję Europejską w wypełnianiu zobowiązań odnośnie ECVET i pozwala państwom członkowskim na osiągnięcie celów określonych w *Zaleceniu ECVET*.

http://ec.europa.eu/education/policy/vocational-policy/ecvet_en.htm

Strona Komisji Europejskiej dotycząca ECVET, zawiera także dokumenty urzędowe i ulotki.

www.kwalifikacje.edu.pl/pl/

Strona projektu Zintegrowanego Systemu Kwalifikacji prowadzonego przez Instytut Badań Edukacyjnych; na stronie znajduje się dużo materiałów dotyczących efektów uczenia się, w tym systemu ECVET.

www.adam-europe.eu

Baza projektów i produktów programu Leonardo da Vinci zawierająca informacje o projektach wykorzystujących system ECVET.

www.ecvet-projects.eu

Europejski portal ECVET.

www.ecvet-toolkit.eu

Przykłady dokumentów i rozwiązań pochodzące z projektów ECVET; ECVET Toolkit oferuje informacje przydatne zarówno osobom posiadającym podstawową, jak i zaawansowaną wiedzę o ECVET.

www.cedefop.europa.eu/EN/Files/9080_pl.pdf

Nota informacyjna w języku polskim o systemie ECVET przygotowana przez Cedefop.

www.europass.org.pl

Strona Krajowego Centrum Europass zawierająca informacje m.in. na temat przygotowywania dokumentów Europass-Mobilność, a także materiały pomocnicze (instrukcje/poradniki jak przygotować dokument od strony merytorycznej i technicznej).

Podstawowe terminy systemu ECVET

Osiągnięcie (*credit*)

Osiągnięcie to wyodrębniony zestaw efektów uczenia się, których uzyskanie zostało zweryfikowane (np. w trakcie egzaminu). Osiągnięcia mogą być akumulowane i przenoszone w celu uzyskania kwalifikacji.

Efekty uczenia się (*learning outcomes*)

Efekty uczenia się określają to, co uczący się wie, rozumie i potrafi wykonać po ukończeniu procesu uczenia się.

W systemie ECVET efekty uczenia się przyjmuje się jako podstawowy punkt odniesienia przy tworzeniu programów kształcenia i szkoleń oraz kwalifikacji (świadectw i dyplomów). Tak jak w Europejskiej Ramie Kwalifikacji efekty uczenia się są ujęte w kategoriach wiedzy, umiejętności, kompetencji (personalnych i społecznych).

Kwalifikacja (*qualification*)

Kwalifikacja to określony zestaw efektów uczenia się – zgodnych z ustalonymi standardami – których osiągnięcie zostało formalnie potwierdzone przez upoważnioną instytucję.

W polskim systemie oświaty przez kwalifikację w zawodzie należy rozumieć wyodrębniony w danym zawodzie zestaw efektów uczenia się, których osiągnięcie jest potwierdzone świadectwem wydanym przez okręgową komisję egzaminacyjną, po zdaniu egzaminu potwierdzającego kwalifikację w zawodzie w zakresie jednej kwalifikacji.

Ważne! W języku polskim terminy „kwalifikacje” i „kompetencje” są traktowane jako wyrazy bliskoznaczne.

W odniesieniu do systemu ECVET terminów tych nie można używać zamiennie.

Jednostki (zestawy) efektów uczenia się (*units of learning outcomes*)

Jednostki efektów uczenia się to mniejsze części kwalifikacji – spójne zestawy efektów uczenia się, które mogą podlegać ocenie i walidacji.

Tworzenie jednostek może przebiegać według różnych kryteriów: może wynikać z tego, że odnoszą się do wykonania określonego zadania zawodowego (np. farbowanie włosów, pieczenie chleba, sporządzanie sprawozdań finansowych), są związane z tym samym produktem czy techniką produkcji lub są częścią określonej specjalizacji (np. rachunkowość, prawo pracy).

Jednostka może być przypisana do jednej konkretnej kwalifikacji lub może stanowić wspólny element różnych kwalifikacji. System ECVET przewiduje możliwość wykorzystania jednostek już zapisanych w kwalifikacjach, ale także ich utworzenie na potrzeby mobilności edukacyjnej.

Ocenianie/weryfikacja (*assessment*)

Termin *assessment* przetłumaczony został w *Zaleceniu ECVET* jako ocenianie. Może to wprowadzać błąd, gdyż w polskiej praktyce edukacyjnej z procesem oceniania najczęściej kojarzy się wystawianie ocen (*grading*).

Ocenianie w systemie ECVET oznacza metody i procesy prowadzące do ustalenia, czy uczący się faktycznie przyswoił określoną wiedzę, opanował określone umiejętności i zdobył określone kompetencje. *Assessment* to inaczej weryfikowanie (sprawdzanie), czy efekty uczenia się rzeczywiście zostały osiągnięte przez uczącego się.

Walidacja (*validation*)

Walidacja efektów uczenia się w kontekście systemu ECVET oznacza proces potwierdzania, że określone, poddane weryfikacji (*assessment*) efekty uczenia się uzyskane przez uczącego się odpowiadają konkretnym efektom wymaganym w ramach jednostki lub kwalifikacji.

Termin walidacja pojawia się często w kontekście walidacji efektów poza- i nieformalnego uczenia się, czyli uznawania efektów uzyskanych np. w miejscu pracy albo w wyniku samokształcenia.

W przypadku mobilności edukacyjnych walidacja odnosi się jednak zazwyczaj do ustalenia zgodności uzyskanych osiągnięć w instytucji goszczącej z wymaganiami instytucji macierzystej oraz do decyzji o ich uznaniu (lub nie).

Akumulowanie osiągnięć (*credit accumulation*)

Akumulowanie osiągnięć to inaczej gromadzenie sprawdzonych efektów uczenia się, stanowiących składniki wymagań dla danej kwalifikacji.

Przenoszenie osiągnięć (*credit transfer*)

System ECVET zakłada, że uzyskane (i potwierdzone) jednostki efektów uczenia się mogą być przenoszone w celu uzyskania kwalifikacji. Proces przenoszenia osiągnięć polega na tym, że efekty uczenia się potwierdzone wcześniej przez inne podmioty mogą być uznane przez podmiot nadający kwalifikację za składniki wymagań dla danej kwalifikacji. Oznacza to, że instytucja wydająca dane świadectwo honoruje takie osiągnięcia, które zostały już wcześniej poddane procesowi weryfikacji (oceny) przez inny podmiot. W ten sposób system ECVET pozwala unikać powtarzania części programów kształcenia i eliminuje potrzebę wielokrotnego potwierdzania raz osiągniętych efektów uczenia się.

Punkty ECVET

Punkty ECVET mogą dostarczać dodatkowych informacji o kwalifikacji i jednostkach efektów uczenia się. Umożliwiają ocenę znaczenia danej jednostki dla kwalifikacji oraz mogą wskazywać nakład pracy potrzebny do uzyskania kwalifikacji.

Warto zaznaczyć, że stosowanie punktów ECVET nie jest konieczne, by przenosić i akumulować osiągnięcia. W większości systemów kwalifikacji w Europie, w tym w Polsce, nie przewiduje się możliwości stosowania punktów na poziomie ponadgimnazjalnego szkolnictwa zawodowego. Jednak punkty ECVET mogą być wykorzystywane w projektach międzynarodowych, w zależności od decyzji partnerów danego projektu.

Autorzy

Eksperci ECVET

Horacy Dębowski

Pracownik Instytutu Badań Edukacyjnych. Ekspert projektu Zintegrowanego Systemu Kwalifikacji, w którym odpowiada za prowadzenie badań dotyczących problematyki ram kwalifikacji, oraz uczenia się osób dorosłych, a także rozwijanie współpracy międzynarodowej. W latach 2010-2015 ekspert w zespole Krajowych Ram Kwalifikacji w IBE odpowiedzialny m.in. za koordynację prac zespołu zajmującego się przygotowaniem raportu referencyjnego oraz wstępnym przypisaniem poziomów PRK do kwalifikacji nadawanych w systemie oświaty oraz edukacji pozaformalnej. Od 2012 r. członek Krajowego Zespołu Ekspertów ECVET.

Alicja Karczmarczyk

Zastępca dyrektora Zespołu Szkół Licealnych i Technicznych nr 1 w Warszawie. Od 2008 r. jest instruktorem Cisco, nadzoruje pracę Akademii Lokalnej Cisco, która funkcjonuje w ZSLiT nr 1 pod merytoryczną opieką Akademii Cisco PW. Jest współautorką realizowanego w szkole modułowego programu nauczania w zawodzie technik informatyk opartego na metodologii MES i certyfikacji wg uznanych standardów w obszarze IT [Cisco CCNA Routing & Switching, linux CLA i CLP oraz Microsoft]. Od 2006 r. odpowiada za współpracę szkoły z wyższymi uczelniami i pracodawcami w kraju oraz partnerami zagranicznymi i realizację projektów mobilności, w tym projektów Erasmus+ wykorzystujących system ECVET. Od 2014 r. członek Krajowego Zespołu Ekspertów ECVET.

Krzysztof Świerk

Od 2015 roku dyrektor w Zespole Szkół Rolniczych Centrum Kształcenia Praktycznego w Kaczkach Średnich, wcześniej kierownik szkolenia praktycznego w Zespole Szkół Technicznych w Turku. Koordynator i autor wielu projektów krajowych

i międzynarodowych w zakresie kompetencji zawodowych na potrzeby rynku pracy. Posiada bogate doświadczenie zawodowe w zakresie współpracy na płaszczyźnie szkoła–pracodawcy. Inicjator wielu działań mających na celu uelastycznienie ścieżek zawodowych i rozwój kompetencji kluczowych dla potrzeb rynku pracy. Od 2014 r. członek Krajowego Zespołu Ekspertów ECVET, a także, w ramach projektu „Partnerstwo na rzecz kształcenia zawodowego”, ekspert ds. opracowania programu spotkań przedstawicieli partnerów społecznych.

Eksperci Fundacji Rozwoju Systemu Edukacji

Aleksandra Bałchan-Wiśniewska

Specjalista w zespole Kształcenie i szkolenia zawodowe programu Erasmus+. W Fundacji Rozwoju Systemu Edukacji pracuje od 2012 r. W latach 2012-2013 wspierała prace Zespołu Ekspertów Bolońskich. Od 2014 r. koordynuje działania Krajowego Zespołu Ekspertów ECVET.

Kinga Motysia

Główny specjalista w zespole Krajowego Centrum Europass. Od ponad 15 lat związana z realizacją programów i projektów UE z dziedziny edukacji zawodowej i rynku pracy. Zaangażowana w realizację projektów dotyczących europejskich mechanizmów, zasad i narzędzi służących zwiększeniu przejrzystości kwalifikacji i kompetencji, a także zapewniania jakości w kształceniu i szkoleniu zawodowym. Ekspert w projekcie MEN „Szkoła zawodowa szkołą pozytywnego wyboru”. Była przedstawicielem Polski w Europejskiej Sieci na rzecz zapewniania jakości w kształceniu i szkoleniu zawodowym [EQAVET]. Od 2009 roku pracuje w Fundacji Rozwoju Systemu Edukacji.

Autorzy:

Horacy Dębowski
Alicja Karczmarczyk
Krzysztof Świerk
Aleksandra Bałchan-Wiśniewska
Kinga Motysia

Wydawca:

Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji
ul. Mokotowska 43
00-551 Warszawa
www.frse.org.pl
www.eksperciecvet.org.pl
ecvet@frse.org.pl

© Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji
Warszawa 2016

ISBN 978-83-65591-13-5

Publikacja została opracowana przy wsparciu finansowym
Komisji Europejskiej.

Publikacja odzwierciedla jedynie stanowisko jej autorów
i Komisja Europejska nie ponosi odpowiedzialności za umiesz-
czoną w niej zawartość merytoryczną.

Publikacja bezpłatna

www.eksperciecvet.org.pl